

Front Cover

Back Cover

Title Page

Nga Whai Korero a Te Pirimia, Te Right Honourable Rihari Hoani Hetana. Me Etahi Rangatira Maori, Mo Runga I Nga Take E Pa Ana Ki Te Iwi Maori. Poneke: He Mea Whakahau, I Taia ai E Hoani Make, Kai-Ta Perehi A Te Kawanatanga. 1897.

Huihuinga Maori, Poneke, 25 Oketopa, 1897.

Henare Tomoana.—Ka powhiri atu matou ki a koe, e te Pirimia. Haere mai! Haere mai! Ka nui toku koa mo to whakaaetanga ki ta matau tonu, me te putanga o to kupu karanga mai i a matou kia haere mai matou ki konei i tenei ra kia kite i a koe. E korero aua ahau mo te taha ki au ake me toku whanau. Ko etahi o nga tangata o tenei huihuinga e noho nei i tou aroaro he uri no nga rangatira nunui, whaimana i nga ra o mua, a mai ano o te tau 1840 tae mai ki naianei ta ratou hanga tuturu he kimi huarahi e taea ai nga mate o te iwi Maori te whakatakoto atu ki te aroaro o nga mana tika hei whiriwhiri i aua mate. I te tau 1894 ka whakaputaina etahi painga iti nei ki te iwi Maori mo runga i te aronga o o ratou mate. I te tau 1896 ka paahitia tetahi ture mo nga whenua o Tuhoe e karangatia ana ko "Te Ture Rahui mo te Takiwa o Te Urewera." I tenei tau ka mahia ano he tikanga hei whakatakoto atu i nga mate o te iwi Maori ki te aroaro o te Kawanatanga o Ingarangi. I tenei tau haria atu ana e koe, e te Pirimia, ki Ingarangi etahi tangata o te iwi Maori. Ko te Ture o te tau 1896, mo nga whenua o Tuhoe, ko te whakatutukitanga tena o tetahi tikanga i mahia hei whakarite i te tangi o te iwi Maori. He whaikorero tenei:—Ki te Raiti Honore Te Pirimia o Niu Tireni: Tenei matou ka mihi atu ki a koe; kia ora tonu koe i roto i te manaakitanga a te Atua. Ma te atawhai o te Atua ou ra e whakaroa kia noho ai koe i roto i nga painga o te matauranga me te whakaaro tonu ki nga ritenga o te whakahaere pono me te aroha, &c.

Tamahau Mahupuku.—Kia ora te Pirimia o te Koroni o Niu Tireni me ona hoa Minita. Kei te tino kaha to matau tumanako me ta matau rapu atu kia riro mai ai nga painga e hiahiatia ana e matou mo nga iwi e rua, ara, te rangimarie me te ora. Tera e puta he painga ki nga iwi e rua i runga i nga tikanga whakahaere a enei Kawanatanga tae mai ki enei ra. Kua hoki mai koe i Ingarangi i tera whenua ingoa nui i tupu mai nei i reira tenei iwi e noho nei i Niu Tireni i naianei, me nga tangata e whakatika nei i to tatou waka no reira te putaketanga mai. A i to haerenga atu ki reira haria atu ana e koe etahi tangata o te iwi Maori, e huaina nei to ratou ingoa i naianei ko "Te Ope Hoia Maori," kia uru atu ai ratou ki nga mahi i mahia hei whakanui i te ekenga o nga tau o to tatou Kuini ki te ono tekau e noho ana ia i runga i te torona o Ingarangi. Ko aua Maori i haere ra he taitamariki i kowhiria i roto i nga iwi Maori o Niu Tireni; a kua mohio nga iwi Pakeha o Ingarangi ki te ahua o tenei iwi o te Maori i runga i te taenga atu o aua tamariki ki Ranana, a kua panuitia ki te ao katoa te ingoa me te ahua o te iwi Maori i runga i to ratou taenga atu ki reira ki te kainga matua, a kua rite nga kupu o te waiata i waiatatia i te haerenga atu o tera o o tatou Kawana, o Roore Karahiko, i konei. Kaati, e tika ana ano nga kupu o taua waiata mo tenei taima, koia ka waiatatia ano e au.

[Katahi ka waiatatia.]

Ko nga tangata i haere i roto i taua ope he tangata rangatira no te iwi Maori. Kua tae atu ratou ki Ranana, kua kite ratou i nga iwi Pakeha i o ratou kainga ake, kua kite i a te Kuini me tona whanau. Ko nga whakapapa o aua tangata i haere i taua ope tera e ata whakatakotoria atu ki te aroaro o te Kawanatanga—ko nga tino uri rangatira ena o Aotearoa. Kua mohio nga Pakeha o Ingarangi i naianei ki te ahua o nga iwi e rua e noho nei i Niu Tireni, noho tahi ana te iwi Pakeha me te iwi Maori i roto i te rongomau me te rangimarie. I te wa o te Hupiri whakanui mo te ekenga ki te ono tekau nga tau o te nohoanga o to tatou Kuini ki runga ki te torona o Ingarangi, tuhituhia ana e nga rangatira Maori he kupu whaikorero ma ratou, hei whakaatu i o ratou mate, he mea haina na nga rangatira, tane, wahine, o nga wahi katoa o te motu, tukuna atu ana e ratou ki a te Kuini, a nau taua pukapuka i hari atu, nau i hoatu ki a te Kuini, ara, ki tana Minita, ki te tino Kaiwhakahaere mo nga Koroni, a tangi ana a te Kuini mo te pai o nga kupu aroha, piri pono, a ona iwi Maori ki a ia. Ko tana kupu whakahoki mai i taua pukapuka a matou kua tae mai ki a matou. Mo nga tikanga i uru ki roto ki taua pukapuka, kotahi tetahi kupu i whakapuakina mo nga toenga whenua e toe nei ki te iwi Maori, a ki taku mahara ake i ahua penei taua kupu: ma tana Kawanatanga i Niu Tireni tena take e whakaaro, ara, ma te Kawanatanga o tenei koroni; a ko tetahi, ko nga mate o te iwi Maori, he mea tera e pa ana ki nga tikanga whakahaere a te Kawanatanga o Niu Tireni, a e tika ana kia ata whakaarohia tikatia e nga Minita o te koroni nei. Koia ena nga mea i noho awangawanga i roto i nga mahara o nga tangata e kite nei koe e noho atu ana i to aroaro i tenei ra, a ko te tino take tena i koa ai matou mo to matou taenga mai ki konei kia kite i a koe i tenei ra. Ko to matou nuinga kua mahue atu i Kereitaone. Kaati, ko enei e kite nei koe i to aroaro i tenei ra he tangata i whiriwhiria mo tenei mahi, a kua oti i a ratou te korero me te whakatakoto a ratou take, ara, ko te take o tenei huihuinga i tae mai ai ki konei he ui mehemea kua tae mai ranei he kupu ma te Kawanatanga o Ingarangi ki o konei Minita mo tenei

putake, a mehemea ranei kua whiriwhiria taua putake e tenei Kawanatanga, a e pewhea ana ta koutou kupu. Kaati, ko tenei nga tino take o tenei huihuinga, a ko au te tangata i whakaritea e nga mema o te Kotahitanga Maori hei whakatakoto atu i a ratou take ki to aroaro.

Ka huri enei o aku korero ki a Honore Timi Kara: E Pa, e whakawhetai ana au ki a koe, mo te taha ki te iwi Maori, mo to kaha ki te whakahaere i nga huarahi i tae atu ai te Ope Hoia Maori ki Ingarangi. Kua tae atu ratou ki Ingarangi; kua kite i nga mea whakamiharo o reira. Kua whitingia e ratou te moana pouri i haerea nei e o ratou tupuna i namata. He oranga ngakau to matou i a matou ka titiro atu nei ki nga kanohi o nga mea i haere ki Ingarangi; i te mea i whakanuia ratou i whakahonoretia i to ratou taenga atu ki reira, a i te mea i tukua ratou kia kite i te kanohi o Kuini Wikitoria te Kuini o te iwi Pakeha me te iwi Maori; kua kite ratou i te iwi o Ingarangi, he iwi nui he iwi kaha, i haere mai nei ki konei ki Niu Tireni a mahia ana e ratou nga tikanga katoa e tupu haere ai he painga mo te tangata; a kua kite hoki ratou i nga tini mano hoia o reira e hapai nei i te mana o Ingarangi. Kia ora koe, Timi Kara, korua tahi ko te Pirimia; tena koutou ko te Kawanatanga me ona mema katoa me nga mema katoa o te Whare Paremete, ahakoa kei nga nohoanga o te Kawanatanga, o te Apitihana ranei.

Te Pirimia.—E hiahia ana ahau ki te whakaatu i te nui rawa o taku koa, me te hari o toku ngakau, mo tenei kitenga oku i nga rangatira me nga tangata o te iwi Maori i whiriwhiria e te runanga i tu ki Kereitaone mo nga take Maori. He koanga ngakau noku i nga wa katoa e ka kite ana au i nga tangata i whiriwhiria e te tino iwi rangatira atu i nga iwi whenua katoa i raro i te mana o te Kuini o Ingarangi. Ko nga korero mo te iwi Maori, mai ano o te unga mai o nga waka i Hawaiki tae mai ki naianei, ahakoa ko tehea iwi Pakeha, e tika ana kia nui to ratou koa. Ko te aroha, ko te pono, ko te atawhai, me era atu mahi pai katoa, e neke haere ai te ingoa o tetahi iwi, ko ena nga mahi tuturu a to koutou iwi, a te iwi Maori. Ko nga raruraru o nga tau kua mahue ake nei, me hohoro rawa to tatou wareware ki era. I rite tonu te he o nga Pakeha ki to nga Maori i ara ai aua raruraru. He maha o te iwi nui tonu o te Maori i piri ki te Pakeha i te wa o te pakanga. Ko nga Pakeha noho takitahi etahi i awhinatia e o ratou hoa Maori i piri pono ki a te Kuini me nga kupu o te Tiriti o Waitangi. Kei roto i tenei whare e noho ana etahi o nga uri o aua tangata i tahuri ki te awhina i te Pakeha i aua wa o te kino. Kei roto ano hoki i tenei whare e noho ana etahi o nga uri o nga tangata i piri ki te taha Maori, ki ta ratou i mahara ai he tika, a whawhai ana ki te Pakeha; kaati, ahakoa i wehe nga iwi e rua i mua, kua kotahi i naianei. Ka nui toku koa mo ta koutou kupu e ki nei kei te noho pai nga iwi e rua i runga i te aroha me te rongomau, a ko taku hiahia me mau tonu tena ahua mo ake tonu atu. (Ka pakipaki te whare i konei.) Nui atu taku koa mo taku kitenga i tenei ra kua whakakotahi nga taha e rua, a kua haere mai ki ahau ki te pononga a to tatou whaea a te Kuini, ki te tonu mo o koutou mate, ara, mo nga mate e tohe nei koutou kei te pa ki a koutou, kia whakakorea atu, penei ano me nga mate o te iwi Pakeha o tenei motu e whakakorea atu ana e matou, a ka ata whakaarohia e te Kawanatanga a koutou kupu, pena ano me taku e tumanako atu nei au kia whakaritea e te Paremete te hiahia o to koutou whaea atawhai, ara, o te Kuini, kia mahia ponotia hei painga mo ana pononga katoa, ahakoa no tewhea iwi ona, kei tewhea wahi ranei o tona Kunitanga e noho ana. (Ka pakipaki te whare.) E whakawhetai atu ana au ki a koutou mo te pai o nga kupu o ta koutou pukapuka whai-korero kua homai nei ki ahau. Ka uru rawa ki roto ki toku ngakau ena kupu. Ka mau tonu te koa o toku ngakau mo ta koutou homaitanga i taua pukapuka nei ki au; a ka rite hoki taku mihi ki ta koutou, ka tumanako tonu ahau kia awhinatia tatou katoa e te Atua e tiaki nei i a tatou i runga i ona mohiotanga, kia tutuki ai a tatou mahi katoa i runga i tana i whakaaro ai hei painga mo ana i hanga ai. Kia mau, penei ano me ta koutou kupu e ki nei, kia mau te aroha, te atawhai, te pono, me te whakahaere tika. Koa rawa atu ahau i te homaitanga o ta koutou pukapuka ki au e toku hoa tawhito e Henare Tomoana; mo te mau tonu o tona ora me tona kaha i tenei ra, me te mau tonu o te marama o ona whakaaro, pena ano me tona marama i nga ra o mua, i a maua e noho tahi ana hei mema mo te Whare Paremete. Nui atu taku pai i taku kitenga i a ia i tenei ra me ana kupu mihi mai ki au me te Kawanatanga hoki. Kei te tino kaha rawa atu taku whakapai atu i ana kupu.

I nui ano hoki taku hari i taku kitenga i taku hoa i a Tamahau Mahupuku; me taku rongu me taku kite me taku mohio kei te mahi tonu ia i etahi painga mo te iwi, i te mea ko ia tetahi o nga rangatira o taua iwi, a e kore rawa e warewaretia tona ingoa e nga whakatupuranga o enei motu e haere ake nei. Ko te mea i tino koa rawa atu ai ahau i to tatou huihuinga mai ki konei i tenei ra ko nga kupu whakanui, aroha, piripono, ki to tatou Kuini, a nga rangatira kua huihui mai nei ki konei hei reo mo te iwi Maori. Ka whakaatu atu hoki ahau, i te mea ko au te Tino Kai-tohutohu a te Kawana, i te hari nui o taku ngakau mo te pai o a koutou kupu powhiri mo te Kawana, ara, mo te tangata i tukua mai e te Kuini ki konei hei whakarite i tona ahua ki enei motu, me taku tumanako tonu hoki ina tae ki tona ra tera e puta a koutou kupu aroha, powhiri, karanga Maori, mona kua tae mai nei ki Niu Tireni, pena ano me a koutou kupu moku i tenei ra. (Ka pakipaki te whare.) Kua korerotia ake te ingoa o te Kuini me tona pai i tona kitenga i ana tamariki Maori i Ranana, a e tino kaha ana ahau ki te ki atu ki a koutou, i te mea ko ahau hoki i reira, nui atu te whakapai o nga tangata katoa i kite i aua taitamariki Maori i haere atu nei i Niu Tireni; ko tetahi mea tera i tino nui rawa ai te pai o nga iwi o Ingarangi i taua ra nui, i te marama o Hune i mahue ake nei, ko te kitenga ki reira o etahi tangata o nga iwi e rua o tenei koroni, hei whakaatu ki te ao katoa i te ahua, mehemea ka whawhaitia to tatou koroni, ara, e whakaatu ana hoki tera i te

whakakotahitanga o nga iwi e rua ki te hapai i te mana o tenei koroni mo ake tonu atu. (Ka pakipaki te whare.) I puta he kupu maku i reira i tetahi ra, penei. "E hara enei, he tangata ririki enei, tena ano nga mea nunui i mahue atu i te kainga." I mahara ake au ki te nui o te hanga o taku hoa o Henare Kaihau i au i reira. A i ki atu ano ahau ki a ratou ko tenei iwi ko te Maori he iwi toa ki te whawhai, a e tae ana ki te waru mano to ratou nuinga kua mahue atu i Niu Tireni. Penei ano te ahua me enei e haere nei i roto i tenei ope, a mehemea ki te haere mai he hoa riri ki Niu Tireni ka whawhaitia ratou e taua 8,000; a ahakoa ki te hinga nga Pakeha i roto i nga taone i te hoariri, engari ki te haere ratou ki uta, katahi ka ngaro, e kore rawa tetahi e hoki mai. (Ka kata te whare.) I korero ahau i Ranana ko aua taitamariki o te ope Maori he rangatira, ko ratou nga tino momo rangatira o te iwi Maori. He tika hoki taua kupu aku, i whakaponohia hoki e te iwi o Ingarangi. Ka nui taku pouri me taku whakatakariri hoki i taku rongonga i whakahengia e etahi o nga nupepa o Niu Tireni nei taua kupu aku. Koia ahau i koa rawa ai mo ta koutou kianga mai i na kuanei he rangatira aua taitamariki i whiriwhiria e koutou hei haere i roto i te Ope Hoia, a ahakoa nga raruraru, me nga taumahatanga tera e pa ki a ratou i runga i taua haere, kaore tera i tirohia e koutou, engari ka haere aua taitamariki pera ano me era atu tangata i haere i roto i i taua Ope; kaati tonu, he tangata ratou i whiriwhiria i roto i te iwi Maori, a i runga i tera aronga nui atu te pai i puta ki te taha Maori tae noa ki te taha Pakeha. (Ka pakipaki te whare.) Na, kua koutou e pouri mo ena korero; maku e tohutohu atu ki a koutou, ehara i te mea katahi ano ena tu ahua korero, e hara ano hoki i te mea mo aua taitamariki Maori anake ena kupu, kaore, he tikanga tuturu tena na ratou no mua iho ano mo nga tangata i whiriwhiria peratia e era atu iwi, i runga i te wkakaaro taunu, whakaiti, tawai, a ka pera ano hoki mo te taha ki a koutou nei tamariki. Engari, ahakoa rangatira, ahakoa ehara i te rangatira, nui atu te whakamoemiti o nga mea mohio ki te titiro mo te pai o te haere o aua taitamariki i Ranana; kaore he tutu, he kori, he aha, he aha. (Ka pakipaki te whare.) Kaati, kia korero atu ano ahau kia koutou i tetahi mea; e hara i te mea ko nga tane anake i whakapai ki a koutou tamariki, engari ko nga wahine Pakeha ano etahi i aroha; a ko etahi wahine o Ranana i tino mate rawa ki a ratou. (Ka pakipaki te whare.) I kite au i roto i nga nupepa i te haerenga atu o taua ope i Niu Tireni, heke ana nga roimata o nga wahine Maori i te haerenga. Kaati, no taku haerenga ki te tuku mai i a ratou i te hokinga mai i tawahi, i kite au i nga wahine Pakeha e tangi ana; ko tetahi o aua taitamariki, engari kaore au e whaaki i tona ingoa, e rua rawa nga wahine Pakeha e pupuri ana i a ia, i tetahi taha i tetahi taha ona, e tohe ana tau-a-rua kia noho ia kia kua rawa e hoki mai ki Niu Tireni. Otira, i te mea he hoia taua tangata, kaore ia i kaha ki te takahi i te kupu whakahau, eke ana ki runga ki te tereina, haere mai ana, penei ano me nga hoia Ingarihi, a mahue ana nga kotiro ki muri. Kaati, ka hoki ano taku korero ki a te Kuini, a hei tohu e mohio ai koutou ki te pai rawa o te Kuini. I te ra tonu o te Hupiri whakanohia ana nga hoia o nga koroni ki tua o te whare karakia o Paora (St. Paul'). Ko te Kuini hoki me mua o nga ope haere, kei tetahi taha ke, a araitia ana nga Maori e taua whare karakia. No muri nei ka patai atu ahau ki tetahi o nga Maori, e pewhea ana ia mo taua haere. Ki mai ana ia nui atu te pouri o tona ngakau; i te mea he roa te moana i haerea e ia i runga i tona hiahia kia kite i tona whaea i a te Kuini; a kaore i kite ona kanohi, i te mea na taua whare karakia ia i aria, mehemea pea ko nga kanohi o ona tupuna kua kite ia, ahakoa nga waara kohatu o taua whare, ko ona kaore e kaha, a nui rawa atu tona pouri. Ko tetahi atu tangata Maori e korero ana ano mo taua mea, ka penei, mehemea pea i tukuna ia kia mau i te hoari i tukua mai nei e te Kuini ki a Henare Tomoana, ahakoa kore te Kuini e mohio ki a ia, otira ka mohio tonu a te Kuini ki te hoari i tukua mai nei e ia ki nga rangatira i Nepia, ina whakatakotoria atu e ia ki tona aroaro. Katahi au ka whakaaro, kaati, e tika ana kia ata whakaaturia atu e au ana korero ki te wahi tika hei korerotanga, heoi korerotia ana e au aua korero. Me taku tohutohu atu ki taku mahara ka nui atu te hari o nga Ope Hoia o nga koroni mehemea ka whakawatearia mai tetahi taimia hei kitenga mo ratou i a te Kuini. Kaore i roa kua tae mai te kupu karanga mai i nga Ope Hoia katoa o nga koroni kia haere atu ki Windsor. Tetahi whakahonore nui i tukua ki nga hoia o nga koroni, ko te homaitanga a te Piriniha o Weera i nga metara. He tino whakahonore nui rawa tera, notemea na ona ringa tonu i homai aua metara ki nga tamariki Maori. I pouri rawa atu nei au i taku rongonga kaore etahi o aua tamariki i tae ki Windsor i runga i te kaha o to ratou mate i taua ra, na reira kore ana ratou i whakawhiwhia ki etahi metara ma ratou. Otira mea ake nei ka tukua mai aua mea ki ahau, a kia tu he hui whakatau ma koutou i to tatou Kawana, ka tonu atu ahau ki a ia mana e hoatu aua metara ki nga mea i hapa i te hoatutanga a te Piriniha o Weera. Na hei whakaatu ake maku ki a koutou, kei etahi wahi o Ingarangi, e pohehe ana nga tangata he Maori anake tatou nga tangata e noho atu nei i Niu Tireni. Ina hoki, i tetahi ra ka tae mai he reta karanga mai i a au a tetahi wahine, i tuhia mai i Dublin, Aerani, he ki mai e tukua ana e ia he hakari ki nga Pirimia o nga koroni, me tana ki mai ko tana pai rawa me kuhu e au ko aku kakahu Maori he pueru moku ki taua hakari. Nui atu taku raruraru. Notemea ko au te Minita Maori, a tukuna ana ahau e koutou kia haere kau ki Ingarangi, kihai rawa i homai e koutou he topuni, he huru, he huia ranei ki au e kaha ai ahau ki te whakarite i te kupu a taua wahine. (Ka kata te whare.) A hei tohu ano e mohio ai koutou ki to ratou kuare rawa ki te ahua o Niu Tireni me o konei tangata, i to matou ekenga ki runga ki tetahi o nga tima e rere ana ki Aerani, ka haere to matou kai-arahi ka ki atu ki te tuari o taua tima, "Taro ake nei tae mai ai te Pirimia o Niu Tireni me tana wahine me a raua tamahine tokorua, kaati, kia pai rawa to tiaki i a ratou, he hoa pai rawa hoki ratou noku." Katahi ka ui ake taua tuari ki a ia, "E pa, e mohio ana ranei ratou ki te korero Ingarihi?" Ka ki atu

te taugata ra, "ae pea, ki taku mahara e mohio ana, engari kaore e roa ka tae mai, a kia pai rawa to tiaki i a ratou. Engari e tino mohio ana au kaore ratou e mohio ki te reo Aerihi"; akuanei no to matou ekenga ki runga ki taua tima a no te kitenga o taua tuari he mohio matou ki te reo Ingarihi ora ana tona ngakau, nui atu tona koa. Kaati, i roto i ta koutou pukapuka me a koutou whai-korero o te rangi nei, whakaatu mai ana koutou i o koutou mate, kua haere koutou i te whakahaere Pakeha: kua haria mai e koutou o koutou wahine ki konei. Mai ano o te hoatutanga o te mana pooti ki nga wahine kua uru nui ratou ki nga whakahaerenga. Haria ai e nga Pakeha o ratou wahine i naianei ki roto ki o ratou huihuinga, a hoatu ai ma nga wahine e kawe mai a ratou pitihana, hei whakangawari i te ngakau pakeke o te Minita. Kia ata marama ai koutou ki te painga o tena tikanga, nui atu taku pai ki ta koutou waiata, i pai rawa hoki te waiatatanga. Engari mehemea na Tamahau anake raua ko Tomoana i waiata, kua kino te paanga mai ki te taringa; engari na te reo wahine katahi ka rawe. Kua korero koutou mo nga ture kua paahitia e toku Kawanatanga mo Tuhoe. Kei te mohio au ki o koutou mate me o koutou raruraru, penei ano me to koutou mohio toku mohio ki aua mea. Kei o koutou whenua aua raruraru. Kua korero koutou mo Tuhoe, a e hiahia ana koutou kia peratia hoki he tikanga mo nga whenua Maori katoa o Niu Tireni. (Ka umere te whare.) Kei te ahua rereke te aronga, a me korero atu au i konei mo nga ritenga i whakatakotoria i te hainatanga o te Tiriti o Waitangi. He pai rawa i reira mehemea i tahuri nga taha katoa ki te tohe kia puritia atu e nga Maori kia rahi he whenua hei oranga mo ratou, a hei arai atu i te mate kua tau nei i tenei ra ki runga ki to tatou koroni, ara, nga rau tangata Maori e noho whenua kore ana i Niu Tireni. I roto i ta koutou pukapuka ki a te Kuini i whakaaturia e koutou nga mate e pa ana ki a koutou, a i kite koutou i te kupu mai a te Kawanatanga o te Kuini ko te whakaoranga i o koutou mate me ahu mai i te Kawanatanga o Niu Tireni, he kai-mahi hoki era nana. Kaati, i te mea ko ahau te Minita mo te taha Maori, me te kaha o taku hiahia ki te tiaki a ki te whakaora i te iwi Maori, koia ahau e ki kaha atu nei ki a koutou, kotahi anake te Paremete, kotahi anake te Kawanatanga i Niu Tireni, a me tonono mai koutou ki tenei Paremete mana koutou e whakaora, mana e tiaki o koutou whenua, o koutou tinana, me a koutou tamariki. Na, i mua tata ake nei ka whakaaturia mai ki au tetahi mea, ara, ahakoa, kei te hanga ture te Paremete hei arai i te hoko a nga Pakeha ra waho i nga whenua Maori kia tae ra ano te Maori nona kia uiuia e te Kooti kia kitea ra ano e te Kooti e rahi ana nga wahi whenua kei te toe hei oranga mo taua Maori, engari i nga hokonga whenua a te Kawanatanga, kaore kau te Kooti e pera, kaati e maharahara ana au i hokona ano pea e nga Kawanatanga o mua etahi whenua a etahi Maori, kaore kau nei o ratou nei whenua i tua atu, a riro atu ana o ratou paanga whenua katoa a kua noho manene i naianei hei mate mo ratou me te iwi katoa. E whakapuaki ana ahau i te whakaaro o te Paremete me te Kawanatanga hoki i a au ka ki atu nei ki a koutou kaore rawa matou e hiahia ana ki te hoko whenua i runga i nga aronga me nga huarahi e mate ai te iwi. Kei te mohio koutou kua wehea e matou kia 65,000 nga eka whenua i Te Waipounamu mo nga Maori kore whenua o reira. Kaore kau o matou hiahia ki te hoko whenua i nga Maori o Aotearoa, mehemea i muri tata i tera me tahuri te Kawanatanga ki te kimi whenua mo aua tangata i hokona nei e matou o ratou whenua. Ina taku kupu tohutohu ki a koutou (ano he matua e korero atu ana ki ana tamariki, hei tikanga e tupu haere ai ratou me o ratou uri mokopuna i roto i te pai, i te ora), kua rawa e hokona e tukuna whakarere atu o koutou whenua, engari me rihi: koi na taku kupu tohutohu ki a koutou. Kia pai te tiaki i o koutou tinana, ko te take, ki taku mohio mehemea ki te pai te tiaki i runga i nga aronga me nga ritenga e mohiotia ana e ora roa ai te tangata, tena e tupu haere e tokomaha haere te iwi Maori, a na reira e kore hoki e tika kia kore he whenua mo nga whakatupuranga i muri i a koutou. He maha he uaua rawa nga raruraru i pa ki nga whenua Maori me nga Kooti Whenua Maori kua taea te whakapai, a mehemea kaore aua raruraru i riro ma nga tangata manawanui e mahi, ara, ma nga tangata e whakaaro anake ana i te tika mo te iwi Maori, kua matakua aua tangata a kua kore i oti aua raruraru. Tetahi take i taea ai nga mea kua oti nei, na te kaha o Timi Kara, te mema mo nga Maori, e noho nei hei Minita, na te kaha hoki o nga mema Maori e tautoko nei i te Kawanatanga ki te arai i nga tikanga e riro katoa ai nga whenua o nga Maori. Tenei au e kite atu nei i nga mema Maori o te Paremete e noho nei i roto i tenei ruuma, a ahakoa e takoto ke ana o matou whakaaro mo etahi mea, kaati, me penei ahau: ko Wi Pere, mema Maori mo te Tai Rawhiti, ko taku hoa ko Tame Parata—mana e whakaatu te tukunga noatanga o nga whenua o te Waipounamu e o ratou matua mo te utu he noa iho—ko Hone Heke ano hoki, e tino kimi nei i te ora mo te iwi Maori—e penei ana ahau, ahakoa, to matou wehe ke i runga i etahi ritenga, otira e kotahi ana matou mo runga i tenei take nui, ara, me tiaki pai nga whenua o te iwi Maori. E koa ana ahau mo taku kitenga i taku hoa i a Henare Kaihau, te mema hou, katahi nei ka tu hei mema mo te Paremete. E tino mohio ana ahau ka tahuri ia ki te tautoko i aku i korero ake nei, ma tera e kite ai tatou kua kotahi te haere o nga mema Maori ki te rapu i te ora mo te iwi Maori e mau ai o ratou whenua ki a ratou. He nui ano hoki toku koa mo te taenga mai ki tenei huihuinga o tatou o te tangata tuatahi rawa o te iwi Maori kua paahi i nga uiuinga mataurunga, i tika ai ia kia tu hei roia mo te Hupirimi Kooti o Niu Tireni. Ko Apirana Ngata taku o mea ake nei. E tino mohio ana ahau, mehemea i tere i mua te tu o etahi Maori hei roia mo te Hupirimi Kooti, kihai i pa etahi o nga mate i pa nei i nga Kooti ki nga Maori. Kua ai te aroha ki te iwi me nga whanaunga hei tautoko, a e kore rawa ratou e tahuri ki te tinihanga i te iwi Maori. Ko taku hiahia kia maha atu nga Maori e tu hei roia, ko te take ko nga roia Pakeha e horo nei i nga whenua o nga Maori, mehemea he Maori aua roia kua pai, notemea e riro ana nga

whenua i te Maori ano. Kia kite koutou i te mohio rawa o taua iwi: i te tau 1896 ka takoto tetahi Pire ki te aroaro o te Whare o Runga, katahi ka haere mai tetahi o aua roia mohio ki tetahi o nga mema o taua Whare ki atu ai ko te hiahia o te nuinga o nga tangata me whakauru atu tetahi kupu kotahi ki roto ki tetahi o nga tekiona o taua Pire, ko te take ko te whakatutukitanga tera o te tenei kupu "riihi," a motinitia ana e taua mema i roto i te Kaunihera kia whakaurua atu taua kupu. Te hokinga mai o taua Pire i te Kaunihera ki te Whare o Raro, kiia mai ana ki au he whakatikatika kau ta taua menemana i etahi aronga o taua Pire. Otira, maku e ata whakaatu atu ki a koutou te mutunga iho. I muri tata iho ka tae mai etahi Maori kia kite i a au, na Hone Heke ratou i arahi mai ki a au; e mohio ana ia ki te wahi i uru ai taua kupu. Ko te pukapuka whakaaetanga i mahia i etahi tau i mua noa atu a kua mana kore noa iho me i kore taua menemana. He tokoiti nga tangata nana taua pukapuka whakaaetanga i haina, kaore rawa te katoa i haina, a ko te tangata nana nga moni i namangia e whiwhi ana i nga moni initaretu i nga hua hoki o aua initaretu; a i runga i te urunga o taua kupu kotahi ki roto ki te Pire tae ana pea ki te 25,000 eka i roto i taua Pakeha i runga i te kuare o nga Maori kaumatua i haina i aua pukapuka i runga i to ratou kore kaore i mohio ki te whakatutukitanga o taua ritenga. Kaati, kua marama koutou i naianei, me tino tupato rawa te whakaae noa ki nga menemana pena te ahua me te mea i kiia nei kaore he tino hua i roto, a no te otinga riro ana etahi mano eka o to koutou whenua i te tangata ke. Otira, e tino mohio ana ahau ina whakatakotoria atu tenei take ki tona aroaro ka tahuri tata te Paremete ki te whakaora i a koutou, a ki te whakahe i nga tangata e tahuri ana ki te whakamahi i te Paremete hei hanga huarahi e ahei ai ratou ki te apo whenua mo ratou. E tino mohio ana ahau ina tahuri te Kawanatanga ki te whakaora i enei mate tera e tahuri mai nga mema Maori katoa o te Whare Paremete ki te awahina i te Kawanatanga. Ko te take o tenei mea i whakaaturia ai e au ki a koutou he mea naku kia mohio ai koutou ki nga huarahi e mahi pohehe ai te Paremete i etahi taima. Ka pa he mate ki a koutou, ki tonu ake koutou no te Paremete te he. Mehemea i ata whakaaturia mai ki ahau taua mea, ara, ki a matou tahi ko no tangata e tiaki ana i nga mahi a te Paremete, kihai i uru taua kupu. Ko tenei i te hokinga mai ki ahau o taua Pire i te Kaunihera, e maharatia nei ko reira kei te tiaki tonu kei pa he mate ki nga iwi e rua, kei mahia tetahi mea he, kitea rawa ake, kua riro ma taua Kaunihera e mahi te mea kino i runga i te pohehe. Mo nga whenua Maori tenei kupu. He maha nga mema o te Whare o Runga, ara, o te Kaunihera, e whakaae ana kia whakapuaretia te hoko ki a katoa. Kaore tera whakaaro i te Whare o Raro, ko tana kua e tangohia nuitia nga whenua Maori. Ina tetahi mea hei tohu atu maku: tenei nga mema o te Whare o Raro e tiaki nei i te taha ki a koutou, otira me noho ano hoki he tangata whakaaro pera mo koutou ki te Whare o Runga hei mahi tahi i te tika mo koutou. E tino pono ana taku whakaaro me i mohio nga mema Maori o te Whare o Runga ki te tikanga o taua menemana, e kore rawa raua e whakaae kia paahitia. Kaati, ma tenei e tupato ai tatou a muri atu. Kaore ano i ata whakatutukitia paitia e tatou nga ture mo te iwi Maori, engari kei to noho tumanako tonu toku ngakau tera ano e taea te ata hanga nga ture kia ahei ai nga mate pono katoa te whakaora mo ake tonu atu. Tenei ano tetahi kupu aku ki a koutou: me tahuri rawa koutou ki te ako i etahi o a koutou tamariki hei takuta. Ko tetahi mea nui tenei nana i patu te iwi Maori, ko te kuare o ratou ki nga tikanga e ora ai te tangata. Kei whakahawea koutou ki tenei mea. Kei te awahinatia e te Kawanatanga nga Kareti, kei te hoatu he whenua hei tautoko, a mehemea ka taea e tatou te whakaako i nga Maori kia mohio ai ratou ki nga mahi takuta me era atu mahi matauranga a te Pakeha, me te tuku atu i a ratou ki nga Kareti ata akoako ai i nga matauranga e mohio ai ratou ki te mahi pai i o ratou turoro me te whakarite tikanga pai, ora, i waenganui i to ratou iwi, ma tenei, ki taku mahara, katahi ka tupu haere te iwi Maori i nga wahi katoa o te koroni. Kaati, kua maha aku korero ki a koutou i tenei ra, he kitenga tuatahi naku i nga iwi Maori i taku hokinga mai i Ingarangi ki Niu Tireni. Ko te pukapuka i homai nei e koutou me a koutou korero o tenei ra he whakatutukitanga no ta koutou hui i tu ki Kereitaone, a kua he au mehemea kaore au i korero atu ki a koutou mo nga take katoa i kawea mai e koutou ki ahau. Na ko tenei, kei te whakahengia ta koutou ingoa i tapa ai mo ta koutou hui: Kua huaina e koutou ko te "Paremete Maori." Na, kei te titiro pohehe etahi tangata ki taua ingoa, a e mahara ana he tino Paremete nei. Kei te uinga mai ki au, ka ki atu au ki a ratou, te ingoa o taua mea ki o koutou tupuna he "Runanga"; engari e whakarite ana koutou ki nga Pakeha i naianei koia ka kiia ai e koutou he "Paremete." Ko Tamahau ranei te Pirimia, ko Tomoana ranei te Pirimia me te Minita Maori? Kei te titiro ahau ki nga wahine: ko wai ra o ratou te Pika? Ko nga tangata noa iho nei e kite ana i enei mea i roto i nga nupepa kaore e mohio ana ki te tikanga o ta koutou mahi, engari ko ahau e mohio ana. I tonoa e koutou o koutou iwi kia haere atu ki reira ano he Pakeha koutou. Na reira whakaturia ana e koutou he hui hei korerotanga ma koutou i o koutou take mate katoa, me te rapu atu i nga huarahi tika, marama, e taea ai ena mate te whakaora. Muri iho katahi koutou ka haere mai ki te Kawanatanga i tenei ra. Na, kua ui mai koutou ki au mehemea kua tae mai he kupu whakautu ma te Kuini mo ta koutou pukapuka ki a ia, me te tono mai kia whakina atu e au tana kupu me te whakaaro a te Kawanatanga. Otira kua oti i a au he tikanga i mua o te taenga mai o te kupu. E tau ana ki runga ki a matou nga tikanga whakahaere Kawanatanga mo tenei koroni, a ko matou nga tangata mana e tiaki, e whakaora, kaore e ahei kia peke mai te Kawanatanga o Ingarangi ki te ui mai e pewhea ana ta matou whakaaro tikanga. Kei te mahi matou i nga tikanga e maharatia ana e matou koi ra nga mahi tika, a ka mau tonu ta matou mahi pera me te tahuri kaha ki te tiaki kia mau tonu ai te rongomau me te aroha pono e hono nei i nga iwi e rua mo ake tonu

atu, kia mahi tahi ai raua i te pai anake mo katoa, penei i enei tau tata kua taha ake nei. Kaati, me penei taku kupu, mehemea pea i haere mai i tenei ra te iwi Maori ki konei ki te Kawanatanga o te koroni nei ui ai i tenei patai, ara,—ka whakaae ranei te Kawanatanga ki te rahui i nga whenua mo nga Maori me o ratou uri?—Akuanei, ko te utunga atu i te patai, kaore pea i rite ki ta nga Maori i hiahia ai. Tena, ka whaitikanga ano ranei ta ratou haere atu ki tetahi atu Kawanatanga tonu ai mo taua putake? Ko te utu tenei o te [unclear: patairia] Kaore he ora e tae mai, e hoatu ranei, mo nga Maori ki te Kore te huarahi o taua ora e tikaina ma roto i te Paremete o Niu Tireni. Ko te Paremete anake te huarahi. Kua hoatu he mana motuhake ki te koroni o Niu Tireni hei whakahaere i tona Kawanatanga, a i runga i nga ritenga e rahuitia ai nga whenua kei runga ake te mana o tona Paremete i nga mana katoa. Me ki atu ano ahau ki a koutou, mehemea ka hokona tetahi whenua ki te Pakeha, me ata titiro me ata whakaaro ano kia toe tetahi wahi e nui ana hei orange, hei kainga, mo nga Maori, kei tae ki tenei ahua e kite nei tatou i tenei ra e noho whenua kore ana etahi Maori. Na tenei tetahi mea kaore nei i patairia mai e koutou, engari tena koutou e koa ina rongo koutou, otira ka kite koutou i roto i te whai-korero mo nga Moni o te Koroni. Kua penei ta matau kupu: Taihoa ake nei ka kore atu te Kooti Whenua Maori. (Ka pakipaki te whare.) Ko te nuinga o nga whenua papatupu kua oti te whakawa, a ka taea noatia atu te hanga i tetahi huarahi rite tonu te pai, pai atu ranei, hei roherohe, hei wehewehe, i aua whenua. Hei kupu whakamutunga maku ki a koutou katoa kua huihui mai nei ki konei i tenei ra, tena ra koutou, a ma to tatou Kaihanga i huaina taputia nei e koutou i roto i ta koutou pukapuka me ta koutou tonu kia tohungia e ia a te Kuini, me te Kawana, me te Kawanatanga, mana e riringi iho ki runga ki a koutou nga manaakitanga me nga arohatanga me nga painga e ora pai ai koutou i tenei ao: a hei to koutou tomokanga ki tera ao mana e hoatu ki a koutou te okiokinga mutunga kore e whakawhiwhia mai nei e ia ki nga tangata mahi i te pono me te tika, mo ake tonu atu. (Haruru ana te pakipaki a te whare.)

Wi Pere.—Kaore e maha aku kupu mo au korero o tenei ra. Heoi ano te take nui e raruraru nei te iwi Maori kei roto anake i enei kupu, ara, "ko o ratou whenua, me nga ture mo aua whenua." He maha nga kupu me nga tangi a nga Maori ki nga Kawanatanga i ia wa i ia wa kia taurititia mai ratou, kia whakakorea atu aua mate, a kaore ano i whakamanangia ta ratou tangi. Heoi te huarahi pai hei whakamutu atu i nga mate me nga raruraru i korerotia e koe i tenei ra me hoatu etahi whiu kino mo nga tangata nana nei aua mahi. Poroa rawatia te kaki o te tangata hoko whenua. I raro i te Ture nui o Ingarangi e taronatia ana nga tangata mahi i te kino: a ko etahi mahi kino a te tangata e tika ana kia peratia. Kua maha nga tau me nga whakatupuranga e tupu haere ana enei mate, me te matemate o te tangata. Koi na te tino take i ara ai te Kotahitanga Maori. Kua huihui nga Maori mo te take kotahi, kia kotahi ai te reo o nga iwi Maori katoa o te motu nei, hei whakaatu i o ratou mate, me te tonu kia whakakorea atu. He aha te paahitia ai he. Ture hei whakamutu i te hoko i nga whenua Maori. Ki te kore koe e tahuri mai i naia tonu nei ki te rahui i nga toenga whenua o nga Maori hei orange hei painga mo ratou, taihoa ake nei kua tureiti. He aha te take e waihotia ai mo tera tuunga ra ano o te Paremete i te mea hoki kua rite he whakaaro ma tatou i naianei? Ko te mea tika me rahui nga whenua i naianei tonu. Taihoa koutou ka kite he torutoru rawa nga eka kei te toe. Mo te aha kia titiro atu matou ki ena Paremete, me ena Kawanatanga, me ena Minita, ki te kore ratou e whakarongo mai ki a matou tangi. Kia rongo mai koutou ki au. Kaua e whakaroa: Ko wai ka tohu, ko wai ka hua. E te Pirimia, mehemea e whakaaro ana koe kia mahia he ture hei whakaora i a matou, mahia, kia hohoro. Me pewhea koe e mohio ai ka mau tonu koe i tou tuunga? Ko wai ka tohu, ahakoa mo te ra kotahi, kei apopo pea koe ka hinga a kua kore e oti i a koe te mahi nei. Mehemea ki te tu he Kawanatanga hou apopo, ka rereke noa atu ta ratou tikanga me ta ratou whakahaere i ta koutou, kia tirohia paitia ai ratou e te iwi, a tera e tahuri ki te hoko

E kore e taea e au te whakaatu atu ki a koe nga mate a te ture e pa nei ki nga iwi Maori. Otira, kei te tino kite tonu koe i nga inoi a nga iwi Maori i roto i nga tau maha ki nga Kawanatanga i mua atu i a koe, a tae mai ana ki tenei Kawanatanga i a koe, e tonu ana ratou kia whakaorangia ratou "i te tinana o tenei mate." Na reira ka tae mai nei ahau ki te whakaatu ki a koe, ki te Pirimia, me ou hoa Minita, me tou Kawanatanga, me nga mema honore o nga Whare a rua.

Ko te huihuinga o nga whakaaro o nga iwi kua korerotia atu nei e ahau kua whakarapopotia ki tetahi Pire, kua hoatu ki te ringa o Henare Kaihau hei hari mai ki tenei Whare, hei whakatakoto ki tou aroaro me to te Whare katoa.

A ka tino mohio iho ano koe kaore i penei te takoto o nga tonu ki tenei Whare i te takiwa i a Potatau e kiingi ana tae noa mai ki a Tawhiao. Otira, i tae mai ano te whakaatu a Tawhiao ki tenei Whare mo taua take i te takiwa i a Te Paranihi; i tukua mai taua take kia whakatakotoria ki te Whare a i utua pukapukatia atu e Te Paranihi.

Heoi, no tenei ra, i te tamaiti a Tawhiao, ka tino whakaotia tana whakaaro kia tino tae mai ki tenei Kawanatanga mo nga take kua whakapuakina atu nei e ahau.

A, ma nga kupu me nga tikanga o taua Pire ka tino marama ai koe ko nga tino take tena o te hiahia o nga iwi Maori, e mea ana kia noho pai ai ratou i raro i nga tikanga o te ture.

Mehemea ka ata whakarangona tenei take e koe, e to Kawanatanga me au Minita, ka kaha ahau ki te

Whakatuturu i tenei kupu i mua i to aroaro, ara:—

E kore e tupu ake he raruraru i runga i te ngakau maharahara o nga iwi e noho ana i runga i te Motu nei, ka tino noho pai, me te ngakau tupato, i runga i nga tikanga o te ture.

Hei kupu whakamutunga tenei maku ki a koe: Ki te kitea e koe te "maramatanga" o aua take kua homai nei ki a Henare Kaihau, me tahuri koe, me to Kawanatanga me o hoa Minita, ki te awhina i aua take.

Na konei ahau i tae tinana mai ai kia kite i a koe, ki te whakaatu ki a koe i nga whakaaro o nga iwi kua whakapuakina atu nei e au ki a koe.

Kia ora tonu koe i raro i te atawhai o te Atua.

Te Rawhiti, Hekeretari. T. TAINGAKAWA.

Te Wharakura te Aka: Kia ora tonu koe. Ko nga putake kua whakatakotoria atu na ki to aroaro, koia ena nga take i haere mai ai matou kia kite i a koe, a ki te whakaputa atu i nga hiahia me nga whakaaro o Mahuta me nga rangatira i roto i nga tau maha. He kite no ratou he maha nga mate kua pa ki nga iwi Maori o tenei motu. Na reira ka haere mai matou kia kite i a koe, i runga i te mohio koi nei te wahi tika hei horanga atu mo nga mate penei te ahua me a matou kua korero ake nei. Ko enei mate o te Maori i timata mai i te wa i tu ai nga Kawanatanga me nga Minita. Na reira kua whiriwhiria e nga rangatira me Mahuta ko Henare Kaihau he mema mo ratou hei reo mo ratou ki tou aroaro; a ko nga hiahia katoa, me nga tono a te iwi Maori, a o ratou rangatira, a o ratou iwi, me o ratou hapu, kua whakarapopotia ki roto ki te Pire Whakamana Runanga Kaunihera Maori kua hoatu nei ki te ringa o Henare Kaihau; a koia tena ta Taingakawa i whakaputa ake nei i a ia i mea nei, ki te ata whakarangona nga hiahia me nga tono kua whakarapopotia nei ki roto ki taua Pire, ka tino kaha ia ki te ki atu e kore e ara he raruraru i raro i te mana o te Kuini. Ka mutu aku kupu. Ma te Atua Kaharawa koe e manaaki.

Ka mutu ta Te Wharakura ka tonoa atu e te Pirimia kia hoatu he kape o te Pire ki a ia, utua atu ana kaore ano i perehitia.

Te Hinikerea (Mr. St. Clair): Maku e whakaatu atu te aronga o te Pire: Te putake tuatahi, e mea ana nga Maori, a ka taea e ratou te whakaatu tika, he nui nga mate me nga he i pa ki te Maori i putake mai i te Kooti Whenua Maori i tona timatanga mai tae noa mai ki tenei ra. I tenei ra tonu he nui te moni a nga Maori e pau ana, a he maha nga mate e pa ana ki nga Maori i taua mea. He roa ratou e ngaro ana i o ratou kainga, a he nui a ratou moni e pau ana i te Kooti, i te hokonga kai hoki ma ratou ki reira. Pangia ai ratou e nga mate ki reira, a he maha etahi atu take e tika ai kia whakakorea atu te Kooti Whenua Maori i runga i tona ahua e mana nei. Hei riiwhi mo taua Kooti e mea ana nga Maori me whakatu he Kaunihera, ma ratou e pooti etahi o nga mema a ma te Kawanatanga etahi e whakatu. E mea ana taua Pire me whaimana taua Kaunihera ki te whakatu i etahi Komihana i etahi Komiti ranei hei whakatau i nga take Mehmea i whakaaro nga Kawanatanga me nga Minita o mua kia ora te iwi Maori, i runga i nga hoko whenua, kua piri tonu ratou ki nga tikanga o te Tiriti o Waitangi, a mehemea i pera kua mutu noa atu nga raruraru. No te tau 1894 ka paahitia e tenei Kawanatanga tetahi ture, kia rite ki nga tikanga o te Tiriti o Waitangi, ara, kia riro ma te Kawanatanga me nga Komiti Maori anake e hokohoko e whakahaere ranei nga tuku mo nga whenua Maori i runga ano i nga ritenga o nga ture whakanohohoho i nga whenua o te koroni ki te tangata.

Na, ka korero au mo te Pire kua whakaurua nei e Henare Kaihau ki te Whare, te take o taua Pire he kite no te iwi Maori i o ratou mate i nga tau kua pahure ake nei, a he wehi no ratou kei riro o ratou whenua kei waiho kore whenua ratou. Otira ko taua Pire he roa te whiriwhiringa a Mahuta ratou ko nga rangatira me nga iwi, a e kore hoki e tika kia whakahokia tatatia e ahau aku whakahoki mo nga take nunui i roto i te Pire. He maha nga marama e whiriwhiri ana koutou i te Pire, a ka tika hoki kia ata whakaarohia mariretia e te Kawanatanga ona tikanga katoa. Kua rongohia ake nei ahau e haere ana tetahi wahi o taua Pire mo runga i te Kooti Whenua Maori, waihoki, kei te haere tahi o tatou whakaaro mo taua Kooti, kua puta hoki taku kupu ki te Paremete kia whakamutua taua kooti, i runga i tona ahua e tu nei, i runga i tetahi tikanga hohoro. Ka maha aku whakamatauranga kia tae nga Kooti ki nga kainga Maori, a kia kua e kumea nga Maori ki nga whenua tawhiti, ki nga taone Pakeha, ki reira kooti ai i o ratou whenua, ki nga wahi e utua ana nga kai e pangia ai ratou e nga mate huhua noa iho. I te mea kua kore tenei e taea, kaati, ko te mea pai me whakakore rawa atu aua Kooti. Mo tetahi wahi o te Pire tenei, ara mo te wahi e ki nei me riro ma te Kaunihera Maori e whakawa nga whenua, ara, ma tera e riiwhi nga mahi a te Kooti Whenua Maori. Kei te ahau uaua tena ki taku whakaaro iho, notemea me puta nga tiwhikete me nga Karauna karaati i raro i te Ture Whakawhiti Whenua. Me titiro tonu tatou ki taua Ture hei whakaputa i nga taitara o nga whenua, notemea ma tera e kore ai e taea te whakahe o aua tu mea. Ko tetahi, kua koutou a wareware, kua rereke te ahua o naianei ki te ahua o te wa i mahia ai te Tiriti o Waitangi. Kua oti koutou te Maori te karapoti ou taha katoa e te Pakeha a e kore nga taitara o nga whenua kua riro i a ratou e taea te whakararuraru. Ki te kore nga Maori e whiwhi taitara pera hoki te ahua kaore e roa kua atetitia ratou, a te mutunga iho kore noa ake he whenua e toe ki a ratou. Ki toku nei whakaaro me rite tonu te u me te kaha o nga taitara o nga whenua Maori ki nga taitara o nga whenua Pakeha. Ki te whiwhi ratou i enei tu taitara kaore he mate e pa ki a ratou ki a ratou tamariki ranei i muri i a ratou. Kei te mahi tahi te Kawanatanga me te

Paremete i aua tikanga uaua, he huarahi ano ta tetahi, he huarahi ano ta tetahi—kei te hiahia nga tangata aroha ki te Maori kia mau tonu i te Maori ona whenua. Ko te hiahia o te Kawanatanga me hoatu ko nga tino taitara ki nga Maori, kia whiwhi ai i aua mea nga tangata e tino tika ana ki te whenua. Otira koi nei tonu ano hoki ta nga Maori e hiahia ana. Na, ko te Komiti e whakahuatia nei i roto i te Pire nei, ko taua Kooti Whenua Maori nei ano tena, heoi te rereketanga ko te ingoa anake. Ko nga mema Maori o aua Komiti, e rite ana ratou ki nga Ateha Maori, engari me riro ratou ma nga Maori ano e pooti e whakatu, kua e riro ma te Kawanatanga e whakatu. Ko tetahi, ka ahei te tono whakawa tuarua te hari atu ma te Kaunihera e whakatau, e rite ana tena ki te Piira Kooti e mana nei. Hei riiwhi mo nga tangata a te Kawanatanga e whakatu ai hei Tiati mo te Kooti Whenua Maori, ka riro ko nga tangata ka whakaturia nei e te Kawana i raro i te Pire hei hoa mo nga tangata i pootitia e nga Maori hei mema mo te Kaunihera. Kua ki ake nei au, kei te kite au i nga mate e pa i nga kai-whakawa i penatia te whakatu. Ko nga taitara whenua e oti i a ratou e kore e rite te kaha ki nga taitara i puta i raro i te Ture Whakawhiti Whenua.

Na, i naianei ka whakaaturia atu e au toku whakaaro mo tetahi putake kua korerotia e matou ko nga rangatira o te Kotahitanga puta noa i te koroni, me era atu rangatira o te iwi Maori kua tae mai ki Poneke nei hei reo mo te iwi Maori, a kua tae mai nei ki toku aroaro whakatakoto ai i a ratou putake i tenei tuunga o te Paremete. E korero ana ahau mo nga hoko mo nga riihi me era atu tu mahi e pa ana ki nga whenua Maori. Ki taku me whakaoti nga hoko katoa, me hoatu ma te Kooti e tapahi nga wahi kua hokona, i muri i tera me mutu rawa te tuku whenua i runga i te hoko. A muri ake nei me riihi anake nga whenua Maori. Me panui nga takiwa i takoto ai nga whenua Maori, a i roto i ia takiwa me whakatu he Poari hei riihi atu i nga whenua o reira. Ko nga tangata mo te Poari ko te Tumuaki Komihana mo nga Whenua o taua takiwa me etahi atu tokorua ma te Kawanatanga e whakatu, a kia tokorua me riro ma nga Maori katoa o taua takiwa e pooti e whakatu, penei ano me ratou e pooti nei i o ratou mema mo te Paremete, a he pai noa atu kia toru mema mo ia taha. Ma taua Poari, e ata wehe nga whenua e rite ana hei kainga mo nga Maori, ara, ma nga Maori o ia takiwa e matua whakariterite nga whenua e hiahiatia ana e ratou hei kainga, hei paamu, hei tuparanga kai ma ratou. Ko aua whenua e wehea ra me rahui, a kua rawa e taea te hoko te riihi te tuku ranei, engari me pupuri tonu hei kainga mo nga tangata Maori e tika ana ki aua whenua tuku iho ki a ratou tamariki i muri i a ratou. Ko nga toenga o te whenua me riihi penei ano me nga whenua Pakeha e retia nei, me tuku aua riihi ki nga tangata e homai ana i te utu nui, i runga i nga ritenga e tika ana mo nga taha e rua. Ma tenei kaore e roa kua ora pai nga Maori no ratou nga whenua i nga reti e puta mai ana i aua whenua. Ma te Kawanatanga e hoatu he moni hei roherohe hei ruri hei whakatakoto i nga rori, kia rahi ai nga moni e retia ai aua whenua. Me eke he taunaha ma te Kawanatanga ki runga ki nga moni reti e puta mai ana i aua whenua, hei whakaea i nga moni a te Kawanatanga i pau i te whakahaerenga i nga ruri me nga rori. Kia ea era katahi ka tuha i nga moni reti ki nga tangata no ratou te whenua. Ina tupono he whenua kaore ano i wawahia, kaore ano ranei i tau nga tangata nona, me riro ma te Poari ena mahi e whakahaere, kia kore ai e taapu te riihi me te whakanohonoho tangata ki runga ki taua whenua. Ka tupono he keehi uaua me tuku ma tetahi hunga, kei runga ake tona matauranga i to te Poari, e whakatau nga tangata mo ratou te whenua me nga moni reti. He kimi noa ake tenei na te ngakau, me penei pea, me pehea ranei he tikanga e kore ai nga raruraru e patu nei i te iwi Maori. He maha he nunui o koutou whenua e takoto kau ana e minaminatia ana e nga Pakeha; a na tera i puta ai nga raruraru o mua, a e puta ai hoki etahi raruraru hou ki te waiho tonu tera ahua. Ko te mea tika me whakakapi nga whenua ki te tangata kia ora ai nga Pakeha me nga Maori i nga hua o aua whenua. Ka waiho atu e au ma koutou e hurihuri, i te mea he iwi whiwhi whenua te Maori, otira he pohara i te kai me te pueru. Me tino whakaoti tenei raruraru nui kua e waiho. Mehemea i te takoto riihi aua whenua i enei tau maha kua mahue ake nei nui atu te whiwhi o te Maori i nga moni reti. Kaore e taea ana e nga Maori te mahi aua whenua, engari ki te whaia i taku e korero nei, ka whiwhi ratou i nga moni a nga tangata e riihi ana i aua whenua. Na te kaha rawa hoki o te tohe o te iwi Pakeha kia nohoia e ratou nga whenua Maori i tukuna atu ai e nga Kawanatanga katoa a ratou apiha hoko whenua ki nga Maori no ratou nga whenua, a hokona ake o ratou whenua. A i pera ano hoki nga Pakeha noa iho. He nui nga moni i whiwhi ai nga Maori i aua hoko, otira i tere hoki te pau, mohio rawa ake nga Maori, kua pau te moni kua kore te whenua. He whakaatu kau tenei naku i oku whakaaro, ehara enei i te kupu tuturu, he kimi noa ake i tetahi tikanga e mutu ai nga raruraru. Kei te mahi tahi tatou, kotahi ano te mea e hiahiatia ana e tatou kia taea, engari he huarahi ano ta koutou he huarahi ano taku. Ka ata hurihuri marire ahau i a koutou kupu kua takoto mai nei ki toku aroaro, a ma koutou hoki e ata whakaatu atu ki nga rangatira me te iwi Maori aku kupu i korero atu ai i tenei ra. He kupu tenei mo nga manu me nga ika, e tika ana ena, ka taea ena te hoatu ki te Poari mana e tiaki. Kua oti i au tetahi Ture te paahi hei tiaki i nga manu o nga ngaherehere, notemea he kai ena na te Maori.

Kei te mahara ahau me haere au ki etahi wahi o te koroni nei, kia kite i nga rangatira me nga iwi Maori, kia kororerero tahi ai matou mo enei take nunui. Kei te mohio au me tupato te whakahaere o enei mea, kua e kaikatia, engari me ata whiriwhiri, kei tupu ake etahi raruraru hou i roto i nga ture hou ina oti i a tatou te mahi.

Hei kupu whakamutunga ma tatou i tenei ra, hei hari atu ma koutou ki a Mahuta ki nga rangatira me nga iwi Maori na ratou koutou i tuku mai ki konei, ka nui te hiahia o te Paremete kia tiakina paitia te iwi Maori me

ona whenua, kia ora ai o ratou uri kia kore ai e rawakoretia. Kei te Paremete anake te huarahi e tino tuturu ai te whakaotiotinga o o ratou raruraru e ora tuturu ai ratou. He tangata matau nga mema Maori e noho nei i tenei Paremete. Kua korero matou mo nga mea e pa ana ki te iwi Maori, a nui atu to ratou matauranga. Mo nga mema Maori o te Whare o Raro ena kupu aku. Engari te Kaunihera, ara, te Whare o Runga, kaore au i te titiro marama ki te aronga o tana whakahaere i nga mea e pa ana ki te iwi Maori. Ko te hiahia o te Kaunihera me tuwhera te hoko o te whenua Maori ki katoa te tangata, kaua e araia; na konei kei te kite atu au kei reira te kapua pango e iri mai ana hei hipoki i aku whakaaro e mea nei ko te riihi anake te mea tika mo nga whenua Maori e toe nei. Ka taea ranei e tatou te hanga he tikanga e mahea atu ai taua kapua, e whiti ai te ra ki runga ki te maunga, e kore ranei? Otira ki te piri tonu nga whakaaro o nga rangatira me te tapatahi o te ngakau tera ano e mahea atu aua uauatanga. Ka nui te pouri o toku ngakau mo ta koutou kupu mai kei te heke haere te tupu o te iwi Maori. Mehemea koia nei, ko a tatou e korero ake nei, te huarahi e ora ai ratou, kaati, kia kaha rawa tatou ki te hanga tikanga e ora ai te iwi Maori. Mehemea kei tetahi atu ahua mate to ratou mate, tera ano e kitea tetahi tikanga e taea ai te tonono nga takuta ki te tiroiro haere i a ratou. Maku e uiui enei mea. Kaati, e aku hoa, ma koutou e hoki ki o koutou iwi e whakaatu i te nui o te whakaaro o te Kawanatanga me te Paremete ki a ratou; a e tumanako ana ahau ma to tatou Matua i te rangi tatou katoa e tiaki e awhina, ano he tamariki tatou no te whanau kotahi. Kia mutu te Paremete, maku e whakaatu nga kainga kei kitenga moku i a Mahuta me nga rangatira me te iwi nui tonu o te Maori, kia kororerero tahi ai tatou me ratou mo enei putake nunui i mua mai o te tuunga o te Paremete a te tau e haere ake nei. Heoi ra, ka nui toku koa mo to tatou kitenga i a tatou i tenei ra a mo te pai o a tatou korero. Ma koutou e hari atu aku mihi ki o koutou iwi.

Henare Kaihau: He torutoru nei aku kupu. Ka nui toku koa mo to homaitanga i tenei taima ki nga rangatira i tukuna mai nei e Mahuta hei whakaputa i ona whakaaro ki konei. Kua korerotai mai e te Pirimia ona whakaaro mo nga take i hoatu nei ki tona aroaro, a kua ki mai ia ko tona hiahia me tere te whakamutu atu i te Kooti Whenua Maori. Tetahi mea kua kiia mai e ia tera pea e whakaturia e ia tetahi atu hunga hei whakatau i nga whenua Maori. E koa ana hoki au mo te kupu a te Pirimia e ki nei kei te kimi tikanga ia e tere ai te whakamutu o te mahi hoko whenua Maori a te Kawanatanga. Na, he kupu enei naku mo nga korero a te Pirimia mo te takahanga o te Tiriti o Waitangi. I penei pea tana kupu, na nga Maori tonu tetahi taha o te tiriti i takahi, me tana whakamarama mai ano i te tikanga o taua kupu ana, ara, na nga Maori i tahuri ki te hoko whenua ki nga tangata noa iho o waho atu i te Kawanatanga, a he mahi tera e araia ana e te Tiriti o Waitangi. Ae, he tika pea i pena ano etahi o nga iwi o nga rangatira nana i haina taua tiriti, otira kaore nga iwi o Waikato i mahi pena. Ko nga rangatira i huihui ki te haina i taua tiriti i tino tuku atu i to ratou mana ki a te Kuini. A na tera ka tukua mai ki a ratou te mana me nga tikanga whakahaere mo nga whenua me nga taonga katoa o te iwi Maori. No te tau 1840 i hoatu ai enei tika ki te iwi Maori. I te tau 1852 ka whakaturia a Kingi Potatau e nga rangatira o te Motu nei hei kingi mo ratou, i runga ano i te mana me nga tika i hoatu nei ki a ratou e te Tiriti o Waitangi. Ko taua tangata me ona uri kaore ano i hoko i te eka whenua kia kotahi ki tetahi tangata ahakoa ko wai. Ka taea e ahau te whakaatu o te tika o tenei korero, ara, kaore ano he whenua i hoatu ki a Potatau tiaki ai i hokona e ia. A ka taea ano hoki e au te whakatakoto ki te aroaro o te Kawanatanga nga ingoa o nga hapu katoa, puta noa i nga wahi katoa o te koroni, i whakaae ki a Potatau hei kingi mo ratou. I piri tonu a Potatau ki te Tiriti o Waitangi, a ko nga tangata i hoko whenua kei waho ke ena i tana whakahaere. He tangata piri pono ia ki a te Kuini. Ko Potatau te tangata i awhina i nga iwi o enei Motu; ko tona hiahia kia tupu te iwi. No te tau 1845 ka ara te whawhai ki te pito whakararo o te Motu nei, ka puta te kupu me whakangaro a Akarana. Ka haere a Potatau ki Akarana, ki roto ki te Pakeha noho ai, ka tiakina e ia ka ora. Timata i taua wa, i tera o nga raruraru o te Motu nei, he hapai tonu tana mahi i te ture. I te wa o te whawhai ki Taranaki i te tau 1860 ka tukuna e Potatau nga tino rangatira o Waikato ki reira ki te hohou i te rongo. Kaore i a Potatau me ona rangatira te he i puta ai te raruraru ki reira. Na nga tangata tutu ano o reira taua whawhai. Kaore au e whakaroa i te Pirimia. He maha oku taima i nga ra katoa hei kitenga i a ia, engari oku hoa e noho nei kaore e auau te kite i a ia, na reira kaore e roa aku korero. Kaati, kua kiia atu, kua mene nga hiahia o Mahuta ki roto ki te Pire kua homai nei ki taku ringa. Ko te whakarapopototanga tenei Pire o nga mahara me nga hiahia o nga iwi nona tenei whenua i mua, he mea ata whiriwhiri roa ona tikanga katoa e matou. I te mea kua tae atu te Pire ki te aroaro o te Whare Paremete, e tonono ana ahau ki te Whare kia tautokona taua mea. E tonono ana ahau ki te Pirimia kia hapainga e ia te Pire, a ko nga wahi a he ana, ki roto i te Whare whakatikatika ai. Ka nui toku koa mo te taenga mai o aku hoa ki te aroaro o te Pirimia ki te whakatakoto atu i nga mate o te iwi Maori. Ka tonono atu ahau ki te Pirimia kia puta he kupu whakaae mana kia paahitia te panuitanga tuarua o te Pire, kia hohoro ai te tae ki te Komiti mo nga Mea Maori, kia whiriwhiria e taua Komiti. Kei roto katoa nga mema Maori i taua Komiti, me Timi Kara me te Pirimia hoki. I te mea he mohio katoa matou ki nga tikanga Maori, ka tika ma matou e tino whiriwhiri te Pire, a e whakatikatika nga wahi e kitea ana te he. Kua tata te mutu o tenei Paremete e tu nei, a kua puta te kupu a te Pirimia ka haere ia kia kite i nga rangatira me nga iwi Maori, kia korero tahi ai ratou mo enei putake katoa, i mua o te huinga o te Paremete i te tau e haere ake nei, ka nui toku whakapai ki tenei kupu. Hei kupu whakamutunga maku, kei te tautoko au i nga korero a toku hoa a Taingakawa, e mea nei ki te whakaaetia e te

Kawanatanga raua ko te Paremete tenei Pire, ka tino kore atu nga raruraru o mua me o naianei, e takoto nei i waenganui i nga iwi e rua; a ki te kore tenei Pire e whakaaetia, kaati, me whakatuwhera he huarahi mo matou e tae ai ki a te Kuini whakatakoto atu ai i o matou mate me o matou raruraru. Kua te Pirimia e pohehe ki enei kupu. Kua takoto atu a matou putake ki tona aroaro a mana e hurihuri e whakaatu mai te huarahi; a ahakoa kaore pea e tino tika ahau hei tohutohu atu ki te Pirimia, otira me ki atu ano au ki a ia me tino whiriwhiri marire e ia a matou putake katoa.

Te Pirimia: He pai rawa kua tatou e pohehe. Ki te tukuna e au tenei whakaminenga kia haere atu i toku aroaro, me te mahara ka paahitia rawatia te Pire i tenei huinga o te Paremete, ka he tena mahi aku i te mea ka riro maku ratou e whakapohehe. Heoi te mea e taea i tenei huinga o te Paremete ko te panuitanga tuarua *pro formâ*. Kua tata te mutu o tenei Paremete a kaore ano te Pire i perehitia. He Pire nui rawa tenei, he take nunui rawa kei roto, e tino rereke ana ona ritenga i nga tikanga katoa o nga whakahaere o mua mo nga Whenua Maori, na reira tena e ohorere te Paremete a tena e kore te nuinga o ona mema e whakaae kia tino paahitia te panuitanga tuarua o te Pire i naianei, notemea ki te peratia e ratou he tino whakaae tena na ratou ki te tika o te Pire me te aronga o ona tikanga whakahaere, heoi pea ta ratou e pai i naianei ko te whakaae kau i te panuitanga tuarua i runga i te tikanga *pro formâ*. He maha nga marama e whiriwhiri ana nga Maori i te Pire kua whakaurua nei e Henare Kaihau ki te Whare, na reira, i te mea ko ahau te upoko o te Kawanatanga, kaore e tika kia whakaohoretia e au te Whare, ara, kia whakakaikatia te whakahaere o te Pire. Me perehi te Pire ki nga reo e rua, ki te reo Ingarihi me te reo Maori, a kia mutu tenei Paremete me tuku ki nga wahi katoa o te koroni, kia kite ai kia whiriwhiri ai nga iwi katoa i ona tikanga. Tena pea tenei tetahi wahanga nui o te iwi Maori kei te whakahe ki nga aronga o te Pire, a tena pea he tikanga ke kei a ratou. Na reira, ki toku whakaaro, ko te huarahi tika me perehi te Pire, a me tuku kia kite nga taha e rua te Pakeha me te Maori, a hei tera huinga o te Paremete kua marama te whakahaere. Kua tohungia atu e au te huarahi tika hei whakahaerenga mo tenei Pire, kaati waiho i tena. Kei te tamariki tonu te tupu o Henare Kaihau me te mama o tona tinana, ko ahau kua koroheketia, kua ma a runga o te maunga i te hukarere, a e ki atu ana te kaumatua ki te tamaiti kia ata haere, kua e kaika te haere, i te mea kua tata tenei Paremete ki te mutu; ki te terengia te haere ki te Whare e kore e tirohia paitia taua take, ka tokomaha nga tangata ki te whakahe. Na i te mea kua mutu a tatou korero, ka ki atu ano au ki a koutou ka nui toku koa mo toku kitenga i a koutou i tenei ra, a ki te whakaatu ki a koutou ko te tino hiahia o matou ko oku hea minita me te Paremete hoki me tino pai te whiriwhiri me te whakaoti o nga take katoa e pa ana ki to koutou iwi Maori.

Huihuinga Maori, Poneke, 29 Noema, 1897.

No tenei ra i tae ai tetahi hunga, ara, a Meiha Keepa, a Henare Tomoana, a Wi Pere, me etahi atu tangata Maori kia kite i te Pirimia, he tono atu kia whakakorea te Kooti Whenua Maori, a kia whakamutua te mahi hoko whenua Maori a te Kawanatanga.

Meiha Keepa,—E whakawhetai atu ana ahau ki a koe mo to whakaaetanga ia matou kia hui mai kia kite i a koe. He mea kimi he mea tono na matou kia kite matou i a koe, a he take nui te take, maku e ata whakamarama akuanei. Tuatahi, me mihi atu matou ki a koe mo to taenga ki Ingarangi kia kite i te Hupiri i tu nei mo te Kuini, a mo to hoatutanga ki a ia i tetahi pukapuka whai-korero. Kua rongu matou i tangi te Kuini i te panuitanga atu o taua pukapuka ki a ia, a i ki ia ka tukua e ia taua mea ki ana Minita ma ratou e whakahaere. Kua hoatu aua kupu ana ki nga ringaringa o etahi tangata. Kaore ano matou i kite, engari kua rongu matou ki taua mea. Kaati, kua korerotia mai ki a matou, no to hokinga mai ki konei i whakaaturia ai e koe ki te iwi te tikanga o taua kupu a te Kuini. I te mea kua rongu matou i enei mea, na reira ka mahara matou me kite matou i a koe, ara, ki te whakaae koe ki tera, kia riro ai mau tonu e korero a ngutu mai ki a matou nga kupu whakahoki mo a matou putake. Koia tena, e Pa, te take i tono atu ai matou kia tukua mai matou kia kite i a koe. Tetahi take i hiahia ai matou kia kite i a koe i naianei, he mohio no matou ko koe tonu te Kawanatanga. Kua tae koe ki Ingarangi. Kua tukua ki a koe te mana. Kei a koe taua mana i naianei. Ahakoa i penei te kupu "ana Minita," otira, kei te mohio matou ko koe ke, e te Pirimia, te tinanatanga o taua kupu. Na reira matou i hiahia ai kia kite i a koe i tenei ra, a tenei matou ka ui atu ki a koe i pehea taua kupu? Ko tetahi mea e tino hiahia ana matou ki te korero atu ki a koe, ko te hoko whenua Maori kia whakamutua, notemea ki ta matou titiro ko nga kupu i whakapuakina nei e te Kuini, he koha tena ki a matou, ara, he tino kupu kua whakaaetia e ia, a he taonga nui tera e kore e warewaretia e nga whakatupuranga e haere ake nei. Na reira au ka mea atu ki a koe kei a koe te mana o taua kupu, ara, ko koe anake me to Kawanatanga nga tangata ma ratou e taea ai taua kupu te whakatutuki. Kaore kau he tangata ke atu e whai-mana ana ki te whawha atu i taua kupu. Kei a koe anake me to Kawanatanga te mana. Na ki taku, ko te mea tuatahi hei mahi—a he mea nui rawa ano hoki e tika ana kia tirohia i naianei tonu—ko te hoko whenua Maori me whakamutu rawa. Tena ano etahi atu mea hei whiriwhiri ma tatou, otira he pai noa atu era kia waiho kia oti tenei; notemea ki te kore te hoko whenua a te Kawanatanga e whakamutua i naianei tonu, kaore e roa

kua kore tenei mea te whenua i te Maori. Na reira au ka mea atu ki a koe kia whakakorea atu enei mea e rua, ara, te Tari Hoko Whenua Maori me nga Kooti Whenua Maori. Heoi ano aku kupu.

Teira Tiakitai,—Ka nui toku koa mo toku taenga mai ki tenei hui i tenei ra kia kite i a koe. Kaore e tino maha aku kupu, i te mea kua mene atu a matou kupu i a Meiha Keepa. Otira, tena pea kei te hiahia etahi o nga rangatira tane me nga rangatira wahine e noho nei ki te whakaputa atu i etahi atu putake. Ko enei tangata e noho nei i to aroaro he mea whiriwhiri na nga hapu o tenei Motu hei reo mo ratou ki tou aroaro mo runga i nga putake kua korerotia ake nei e Meiha Keepa. Te take i kore ai e roa taku korero ki a koe kua tae mai to pukapuka ki a matou; mehemea hoki kaore taua pukapuka i tae mai ki a matou kua roa atu nga korero a nga rangatira e noho nei. He tika tonu te kupu a to pukapuka i mea mai nei ki a matou e rua tonu nga tino mate e tonoa ana e matou kia whakaorangia. Na reira, kia poto ai a matou korero, me ki atu au, ae, koia ena a matou take kua korerotia atu na e Meiha Keepa, ara, ko to matou hiahia me whakamutu te hoko whenua a te Kawanatanga me te Kooti Whenua Maori. Tena ko etahi atu mea e puta ake ana i roto i enei take e rua me ata waiho mo tetahi atu taima. Ki te kore enei tono a matou e whakamanaia e koe, kaati, ka hoki mai ano matou a tera tau ki a koe. Otira ki te kore e mana i a koe enei hiahia o matou, hoki rawa mai matou ki konei, a tera tau, kua pau nga whenua. Na reira matou i mahara ai me kite matou i a koe i tenei ra, a he mea atu tenei ki a koe kia whakamanaia mai a matou tono.

Te Mana o Tawhaki,—Tena koe, e te Pirimia. Ka nui toku koa mo te tukunga mai o tenei taima hei kitenga mo matou i a koe, ara, hei whakapuakanga atu ma matou, e tu nei hei reo mo te iwi Maori, i nga mea e tumanakohia atu ana e te ngakau. Ko te mea tuatahi hei hamumu atu ma matou ki a koe ko te mahi hoko whenua. E hiahia ana matou kia whakamutua e koe te hoko whenua a te Kawanatanga me te hoko a nga Pakeha noa iho i nga whenua e toe nei ki te iwi Maori; tuarua, ko te Kooti Whenua Maori me tino whakakore atu; tuatoru, me whakamutu te tuku wira a te Maori ki te Pakeha; tuawha, me arai nga roia kia kore ai ratou e kaha ki te hari keehi ki te Hupirimi Kooti, i riro atu ai o matou whenua i a ratou. Kua takoto atu nei enei mea katoa ki to aroaro, ko tenei, tena koe, ma te Atua Kaha rawa koe e tiaki. Kua mutu aku korero.

Henare Tomoana,—E tu ana au i konei ki te tautoko i nga kupu a Meiha Keepa i korero atu ai. I te wa e ora ana nga rangatira o nga iwi e rua, kua wehe atu nei i a tatou i tenei kainga, i Poneke nei, he whakapuaki tonu ta ratou i nga mate o te iwi Maori, a he tuku atu i aua mea ki te Kawanatanga kia mahia he ture e ora ai o ratou uri i muri i a ratou. Otira, tu ake he Kawanatanga hou, kaore i mahia he ture hei whakarite i te hiahia o aua kaumatua e tonu ra kia whakaotia he tikanga e ora ai o ratou uri. No te tuunga rawa o tenei Kawanatanga, e tu nei koe hei Pirimia mo ratou, katahi ano ka whakamanaia tetahi o nga tono a aua rangatira. Ara, kotahi te mea kua whakaritea e tenei Kawanatanga: kua araia e ratou te hoko whenua Maori a nga Pakeha noa iho. No te tau 1894 tenei i oti ai i to Kawanatanga. No tenei tau ka haere koe ki Ingarangi, a tukua atu ana e matou he pukakuka whai-korero ma matou ki a te Kuini, a kua whakamanaia koe e ia hei rahui i o matou whenua e toe nei. Kei te tautoko ahau i te tono a Meiha Keepa, notemea, maku e whakaatu, ko taua pukapuka i tukuna atu nei e matou ki a te Kuini, kaore i tukuna atu i runga i te whakahoa i te tautoko ranei i te Kawanatanga i te Apitihana ranei i tetahi atu taha ranei. I te taenga mai o te kupu whakautu mo taua pukapuka a matou, ka mohio au ko te huarahi e tutuki ai o matou hiahia me ngana i waho o te Whare nei. I taku kitenga i a Ta Ropata Taute, a i au e korero ana ki a ia mo enei take kua takoto atu nei ki a koe, ka ki atu au e kore rawa au e whakaae kia haria enei take ki roto ki te Whare hei ngangaretanga ma ratou ko te Kawanatanga. E kore rawa ahau e whakaae kia peratia te ahua. Ko taku i hiahia ai me huihui te Kawana, te Pirimia, me matou, te taha Maori, ki tetahi wahi i waho atu o te Whare Paremete ki reira ata korero ai i enei take. Kaore he tikanga e naomia mai ai e ia enei take a matou hei huarahi pakanga mana ki te Kawanatanga i roto i te Paremete. Koia enei te aronga o aku kupu i korero atu ai ki a Ta Ropata Taute. Na reira ka tautoko ahau i te tono a Meiha Keepa, ara, i tana i mea atu nei ki te Pirimia kia whakamutua te hoko whenua Maori me te Kooti Whenua Maori. Ka nui toku koa mo te tuponotanga o tenei tono ki tenei Kawanatanga. Kua whakamutua e tenei Kawanatanga te hoko whenua Maori a nga Pakeha noa iho, a i te mea kua tae mai te kupu a te Kuini—he mea tuku mai ki tenei Kawanatanga—e tika ana kia tino whakamoemiti tatou mo tenei mahi aroha, a i runga i tenei ahua ka tautoko ahau me toku iwi i tenei Kawanatanga.

Timi Waata Rimini,—Ka whakawhetai atu ahau ki a koe, e te Pirimia, mo to whakaaetanga kia kite matou i a koe i tenei ra. Me whai-kupu ahau mo to reta, i tae mai nei ki a matou, a i panuitia nei ki te aroaro o to matou whakaminenga. Ka nui te marama o nga korero o taua pukapuka, i te mea e ki ana taua reta ki te oti tetahi mea i te runanga Maori, heoi ta ratou he whakatakoto i taua mea ki te aroaro o te Kawanatanga, a, ki te marama taua mea, tera e whakamanaia. Na reira tera e huihuia nga mema katoa o te *Kotahitanga* hei whiriwhiri i nga korero o roto o taua pukapuka. Na he whakawhetai atu tenei na matou ki a koe, e te Pirimia, notemea kei te mohio matou kei te tino hiahia koe me to Kawanatanga ki te whakaora i nga mate o te iwi Maori. Kua tukuna atu e to Kawanatanga tetahi mana ki tetahi iwi Maori, a e tumanako ana matou kia tukuna mai hoki aua mana ki o matou nei iwi. E hiahia ana matou kia tere enei mea te homai ki a matou i te wa e tu ana tenei Kawanatanga, kei rokohanga e tetahi Kawanatanga hou a kaore e tino rite o matou hiahia. Na reira matou ka tono atu ki a koe kia

whai-kupu koe ki o apiha hoko whenua kia mutu ta ratou hoko whenua kia ata whiriwhiria ra ano enei mea katoa. Hei kupu whakamutunga maku, ka tautoko au i nga rangatira kua korero nei. Kia ora tonu koe, te Pirimia.

Te Heuheu,—Kaore aku kupu, kei roa noa iho: Kua nui nga korero a nga rangatira nei mo enei putake.

Te Pirimia (Right Hon. Mr. Seddon),—E Meiha Keepa, me nga rangatira Maori e noho nei, tena koutou. He nui rawa atu toku koa i nga wa katoa kia kite au i nga tangata e tukuna mai ana e te iwi Maori hei mangai mo ratou, a nui rawa atu te hari o toku ngakau mo tatou ka kitekrite nei i a tatou i tenei ra; notemea, i oku kitenga katoa i te iwi Maori, kite tonu ai ahau ka nui to ratou aroha ki au me te taha Pakeha. He iwi pai te whakahaere i ana take, a ko a ratou mea katoa e hari mai ana ki au pai tonu ai te whakatakoto mai. Ko te tau tenei. o te Hupiri, ko te ono tekau o nga tau e noho ana te Kuini ki runga ki te torona o Ingarangi, kua kapi tonu ona ra i te kororia, a he nui rawa atu nga painga kua puta ki nga iwi e kawanatia ana e ia i roto i taua wa; a ki taku mohio ko ana pononga Maori etahi e tino koa ana, e tino whakamoemiti ana mo te tutukitanga o ona tau ki te ono tekau e noho ana i runga i te torona o Ingarangi. Koia tera tetahi o nga mea i tino koa ai te ngakau i taua ra nui i Ranana, ara, i te ra o te Hupiri, ko te kitenga ki reira e tu ana, e whakahonore ana ki a te Kuini, nga tangata i tukuna atu nei e koutou, e te iwi Maori, hei reo mo koutou ki reira i taua ra nui whakaharahara, ara, hei whakarite mo te ahua o te taha Maori, o tetahi o nga iwi rangatira o te ao nei. Apiti atu ki tera, ki taku mahara ka tika tonu taku ki ake, mai o te wa i hainatia ai te Tiriti o Waitangi tae mai ki naianei, kaore rawa i hira ake i to tenei tau te pai o te noho o nga iwi e rua, ara, te kore kino i waenganui i nga Pakeha me nga Maori o te koroni nei. Puta noa nga motu nei kei te manaaki tetahi iwi ki tetahi iwi. He tika he nui ano nga raruraru i tupu ake i waenganui i a raua i nga tau kua huri ake nei, he tika he maha nga kapua pouriuri i hipoki i a raua i etahi wa, otira kei te mahea haere i naianei, a ki taku mahara, i te mea kua tae mai nei koutou ki toku aroaro, a i te mea hoki kei te mohio au ki nga whakaaro o nga Maori puta noa i te koroni, ka tika taku ki atu kei te nui atu i tenei ra te mohio o tetahi taha ki tetahi taha i to mua ahua. Ehara i te mea ko tera anake—a ka nui hoki toku koa moku ka ahei te ki atu ki a koutou i tenei ra—kua topu rawa te haere a te Maori i naianei. Inahoki kua tae noa mai ki au nga kupu a nga Maori puta noa i nga wahi katoa o te koroni, he whakaatu mai tenei koutou kei te haere mai ki te hari mai i a koutou take kua korerotia ake nei e koutou, a ka nui toku koa mo tenei ahua, notemea ma tera e ngawari ai te mahi maku. He pai rawa kia puta nui mai te whakaaro o te iwi katoa, kia mohiotia ai te aronga o ratou mate me o ratou hiahia, he kino te puta kinikini mai o nga whakaaro o tenei iwi o tera iwi. Ki te kinikini hoki te whakaputa mai, ka nui te uaua o te kimihanga ko te hea ra te mea tika ko te hea ra te mea he; engari ka penei te ahua, ara, ka kotahi te whakaaro, ano he tangata kotahi e whakaatu mai ana i ona tino mate kia whakaorangia, ma tenei ka mama te mahi a te Kawanatanga, e taea ai te hou rawa kia kitea ai nga wahi katoa o te mate e taea ai hoki te rongoa aua mate. Ki taku mohio i mene katoa atu nga tino whakaaro o te iwi Maori ki roto ki te pukapuka whai-korero i tukua nei ki a te Kuini, ki te whaea o tatou katoa, e noho nei tatou i raro i tona mana. Na me whakahua poto ake e au nga putake e hiahia ana koutou kia whakahaerea:—

- Ko te Kooti Whenua Maori kia whakakorea.
- E mahara ana koutou kua taka te wa e tino whakamutua ai, e whakaitia ai ranei, te hoko i nga whenua Maori, ahakoa ko te Kawanatanga e hoko ana.
- Ko te hanga e whakahaerea nei nga whakawa mo nga whenua o o koutou tupuna, me te hanga e ngaro nei a koutou moni ki roto ki nga pakete o nga roia i runga i aua whakawa, me tino whakamutu.
- Ina whakahaerea a koutou whenua i nga wa e takoto ake nei, i te mea kua kore te Kawanatanga e hoko, e kore ano hoki koutou e ahei ki te hoko ki nga Pakeha noa iho, kaati, e hiahia ana koutou kia mohio koutou ki te huarahi e whakahaerea ai o koutou whenua i nga tau e takoto ake nei.

Me korero poto atu ahau mo enei putake e wha, engari i mua o taku peratanga me whaikupu ahau mo te pukapuka whai-korero i tukua nei ki a te Kuini. Kua tukuna mai e te Kuini tana kupu mo taua mea, i hoatu e ia ma te Kawanatanga o Ingarangi e utu mai, he penei tana kupu, kua tukuna e ia taua mea ki ana ponongo i konei, ara, ki ana Minita i Niu Tireni nei. Na ko matou he pononga nana, pena ano me koutou: kua whakataua ki runga ki a matou nga taumahatanga o te whakahaerenga o nga ture o tenei koroni, a me tika tonu ta matou mahi ki nga iwi e rua. He penei te ahua o tana kupu ki a matou, ki ana Minita, "Kua tae mai ki au te pukapuka a oku pononga, ara, a nga iwi Maori o Niu Tireni; a i te mea ko koe te tumuaki o nga Kai-tohutohu o te Kawana o tena koroni, a i te mea hoki ko koe te Minita mo te taha Maori, kaati, mau tenei mea e titiro." Ko taku whakahoki mo ena kupu i penei, kua whakaarohia ano tena mea i mua; a i nga wa e taea ana kei te whakahaerea tonutia. I runga i etahi aronga kua whakahaerea i runga i nga kupu o roto o te pukapuka whai-korero i tukuna atu na, ara, kua whakamutua e matou te mahi hoko whenua Maori a nga Pakeha noa iho. Tetahi hoki, kaore oku hiahia, kaore o te Kawana hiahia, kaore hoki te Kawanatanga, te Paremete, nga Pakeha ranei o tenei koroni e hiahia ana, kia waiho kore whenua nga Maori; a ehara hoki i te mea me titiro rawa ki hea e kitea ai ki te mau tonu nga tikanga e whakahaerea nei i enei ra, e kore e roa ka tokomaha rawa nga Maori kore whenua. Na i te mea koia tena te ahua, kaati, kei te whakaarohia nuitia tena mea e te Kawanatanga. Ka tae a tatou korero i naianei ki te take tuatahi—ara, ki te Kooti Whenua Maori kia whakamutua. Kua noho ta matou kupu ki roto ki

te Pukapuka Whakaatu i nga Moni o te Koroni, kua whakatakotoria nei ki te aroaro o tenei Paremete, e penei ana taua kupu, e hiahia ana matou kia tere te whakamutu i te Kooti Whenua Maori, i te mea kua oti te nuinga o nga whenua te whakatau, heoi te mahi nui e toe nei ko nga whakawa roherohe me nga mahi wawahi i nga poraka. E kore ahau e hamumu mo nga whakahaere me nga tikanga i whakahaerea ai i whakataua ai ranei nga whenua i mua e taua Kooti. No mua atu i toku tuunga hei Minita ena mahi, ehara i au te tikanga i mahia ai. He tika tonu tenei ano etahi keehi i tino he te whakatau, i pa ai he mate ki etahi, engari ehara pea i te mea ata mahi marire; a tena ano etahi i pangia e te mate i runga i to ratou korenga kaore i uru ki nga whenua e tika tonu ana ratou kia uru, a tena ano etahi Maori i tino waimarie, i uru he noa iho ki etahi whenua a whai-rawa tonu atu. Otira ka tika kia kiia na nga roia etahi o enei mahi. Notemea tenei ano etahi whenua nunui i pau tonu atu i te utunga i nga roia, kore rawa he wahi i toe ki nga Maori: i horomia katoatia e nga roia. Na, i te mea kua kitea e tatou kei te penei te ahua, a i te mea e tu ana nga Kooti, me te haere o nga roia me nga kaiwhakahaere ki aua Kooti ki reira horomi ai i nga whenua o nga Maori, ko te mea tika me whakakore atu aua Kooti, kia kore ai he huarahi e horomia ai nga whenua. Kaati tena.

Ka tae tenei ki te take tuarua, ara, ki te Tari Hoko Whenua Maori me ana Apiha, me te tikanga e hokona nei e te Kawanatanga nga whenua Maori. Kua kitea e au ehara i te mea ko te apiha hoko whenua kei te whaiwhai haere i nga Maori kia hoko ai i o ratou whenua, engari ko nga Maori ke—ara, he maha rawa nga Maori e whaiwhai ana i nga apiha, me ta ratou tohe ki te hokohoko atu i o ratou whenua, notemea e penei ana ta ratou korero, "Kaore matou e ahei i te ture ki te hoko ki nga Pakeha noa iho, na reira ma te Kawanatanga e hoko." Ko tetahi, ka pa he raruraru iti noa iho nei ki te Maori, e kua mea ia me tae rawa ia kia kite i taua mate, ki te tangi; a he tangata ano ka mea me tae rawa mai ia ki Poneke nei mo tetahi take korekore noa iho—heoi ko te haerenga tena ki te apiha hoko whenua ka mea atu ki a ia, "E hiahia ana matou ki te hoko i tetahi whenua, i o matou paanga ranei i mea poraka: me hoko tonu e koe." Hei reira ka mea atu te Kawanatanga, "Me ata waiho; kaore matou i te hiahia ki te hoko." Heoi kei kona ka puta te kupu whakahe a nga Maori mo te Kawanatanga ka ki, "Ko te Kawanatanga kei te arai i te hoko whenua a te Maori ki nga tangata noa iho, a i naianei kua kore hoki te Kawanatanga e hoko; katahi te Kawanatanga kino." Kaati, ina taku kupu whakahoki mo tena, kua rawa te Kawanatanga e hoko i nga whenua o nga Maori mehemea ma tera e pau katoa ai nga whenua o te tangata, e kore ai e toe he whenua hei oranga mo taua tangata me tana wahine me ana tamariki i enei ra, tuku iho ki nga whakatupuranga e haere ake nei. Ki taku whakaaro me whakarereke te tikanga i naianei, me kua te hoko whenua, ma tena hoki e kore ai te Maori e whiwhi painga i te whenua i nga tau e takoto ake nei, engari ko te huarahi pai me whakahaere he tikanga e taea ai te tuku atu o te whenua ma te Kawanatanga e rihi atu ki nga Pakeha, a ma te Kawanatanga e whakahaere te taha ki nga Maori e tuha nga moni o nga reti ki a ratou. Kei te hurihuri au i tetahi tikanga pera te ahua i naianei, a maku e whakatakoto atu ki o koutou aroaro a ko ake nei, ara, me whakatu tetahi Poari, mo te taha ki nga Maori me te taha hoki ki te Kawanatanga, hei tiaki, hei rihi atu, a hei whakahaere hoki i nga whenua, me te hoatu i nga moni e puta mai ana i aua whenua ki nga tangata Maori no ratou te whenua. Ki te peneitia te tikanga, kaati, me ata haere te whakamutu a te Kawanatanga i tana mahi hoko whenua i roto i nga ra e takoto ake nei, ara, i te wa i mua mai o te tino tuturutanga o nga tikanga hou, notemea e whakaro ana ahau ki te whakamutua ohoreretia te mahi hoko whenua a te Kawanatanga, tera e noho kore moni etahi Maori, a ka pa he mate nui ki a ratou. Kaati, ko tenei i te wa e tarewa ana te tikanga hou nei, me pehea ra nga Maori? Kua whakamutua e matou te hoko whenua ki nga tangata noa iho; kua kore matou e hoko whenua; kaore kau a te Maori moni e ahei ai ratou ki te whakamahi i te whenua, otira ahakoa whiwhi i te moni e kore ano te Maori e mohio ki te whakahaere i taua tu mahi; kaore a ratou kau, hipi, me era atu tu mea, a na reira ka tika te patai me pehea ratou e ora ai i te wa e tarewa ana te tikanga hou ka mahia nei? Heoi ki au te huarahi tika mo te Kawanatanga—me whakarite ki te kupu e tino mohiotia ana e te Pakeha—"me ata haere." Me hoko anake e matou ko nga whenua e tika ana kia hokona hei whakaora i nga raruraru me nga mate kua pa ki nga Maori, a me whakahaere kia tae ki tona tutukitanga te tikanga hou e tarewa nei. Kia oti tuturu taua tikanga hou hei rihi i nga whenua, hei reira me whakamutu rawa atu te mahi hoko whenua Maori a te Kawanatanga. Ki te taea tenei, heoi ki taku mahara, tera e toe he whenua rahi, me te puta mai o te moni i aua whenua hei oranga mo te iwi Maori i nga tau katoa o nga whakatupuranga e haere ake nei. Ko tetahi, mo nga whenua ina tangohia hei rihi atu ki te Pakeha, me ata wehe etahi wahi hei rahui i runga ano i te kupu mai a nga rangatira me nga tangata Maori no ratou te whenua, a ki te hiahia tetahi tangata Maori ki te haere ki runga ki te tetahi piihi whenua ratou ko tana whanau noho ai, me tuku atu e taua tangata he whakaatu ki te Poari, a hei reira me ata wehe taua wahi e te Poari hei kainga mo ratou ko tana whanau. Ko taku hoki e hiahia ana, mehemea ra ka taea, kia haere nga Maori ki runga ki te whenua mahi ai, pera me o ratou tupuna. Ma te whenua hoki e ora ai ratou. Otira, e pouri ana ahau ki te ki atu, i roto i nga tau maha kua hori ake nei kaore ratou e tahuri ana ki te mahi i o ratou whenua, heoi te mea e pahure ana i a ratou ko te hoko anake, ara, ko te kai-horo i o ratou whenua. Me tino whakamutu tena mahi. Na, ki te whakakorea atu nga Kooti Whenua Maori, a ki te whakaturia nga tikanga hou kua korerotia ake nei e au hei rihi i nga whenua, a ki te whakamutua haeretia e koutou ta koutou mahi e hokohoko atu nei i o koutou whenua, ma tena e pahuhu atu ai a e kore rawa atu ai i runga i a

koutou nga kino me nga mate e aue nei koutou, ara, nga moni e pau ana i nga whakahaerenga i nga whenua ki roto i nga Kooti. Na, ki te taea te tikanga hou kua korerotia ake nei e au—a ka nui toku pai i toku rongonga atu ki tetahi o nga rangatira e noho nei, kaore kau he take e ara ai he tautohe mo tenei mea i nga taha e rua o roto o te Paremete; ara, he tikanga whakahaere tenei e tika ana kia tautokona e nga taha e rua—otira tena ano etahi tangata tokomaha, kei roto i te Paremete, kei te tohe tonu kia whakatuwheratia ano te hoko o nga whenua Maori ki nga tangata noa iho. Heoi ta ratou ko te whenua kia riro atu i a ratou, hei aha ma ratou te Maori: e ki ana hoki aua tu tangata kei te kaha noa atu nga Maori ki te tiaki i a ratou. Otira e mohio ana koutou, kaore au i te whakaae ki tera tikanga. Na reira, ka ahua uaua ano te mahi e taea ai te paahi e te Whare o te tikanga hou e korero ake nei au. Engari ko te hiahia o te nuinga o te Paremete, ki taku mohio, ko te hanga i nga ture e tika ana mo nga Maori. Na, kotahi tonu te huarahi e taea ai te paahi o tetahi tikanga hou hei ture, me tautoko mai taua tikanga hou e te iwi nui tonu i waho o te Paremete: ma te piri o te iwi me o ratou whakaaro ki te Kawanatanga katahi ka taea nga tikanga hou. (Ka whakapai te whakaminenga ra ki tenei.) Kia taea ai tenei tikanga hou, me huihui te iwi Maori i te tuatahi a me whakatakoto a me whakaae e ia hapu e ia wahanga o te iwi kia kotahi te tikanga hei whakahaere i o ratou whenua i nga tau e haere ake nei. Me penei he kupu ma ratou, "Tenei a matou whenua; ko etahi o nga whenua kua whakataua; ko matou nga tangata no ratou. Ko etahi o nga whenua kaore ano i whakawakia i whakataua. Otira, ahakoa tena ahua, me tango e koe, e te Kawanatanga, ena whenua katoa mau e whakahaere; mauria atu mau, ma te Kawanatanga, e whakahaere hei oranga mo matou. Taihoa ake nei ma matou e whakahaere e whakataua ko wai nga tangata no ratou te whenua e tika ana ki te tango i nga moni o te reti. He mea tena hei hurihuri ma tatou a ko ake nei. I naiane me whakahaere te whenua kia puta ai ona hua, kia ora ai matou." He tika ka nui te whenua ki te Maori, otira ka nui to koutou mate, kei te ngaro haere te iwi, kaore kau te Maori i te whiwhi i nga painga o tenei ao, a ko koutou e noho na kaore hoki i te whiwhi i aua mea. Kaati, ata tirohohia tenei whakaaro; huihuia he hui Maori ma koutou, a, kua whakaae atu nei au, ka tae atu au ki etahi o aua huihui, hei reira kororerero ai hurihuri tahi ai tatou i etahi o enei putake. Na, ko a tatou korero me a tatou mahi i mahi ai ki aua huihuinga ka perehitia ki roto ki nga nupepa o te koroni, a hei reira ka hurihuria hoki e te taha Pakeha, ka ata tirohia nga taha e rua, a kia tatu i te whakaaro o te iwi katoa, hei reira kaore e kore te whakaritea nga hiahia o nga iwi e rua e te Paremete. He poto no to tatou taima i tenei ra na reira kaore e taea e au te whakapau atu nga ahua katoa o te tikanga hou e korerotia ake nei e au. Heoi kua hoatu poto e au ki a koutou nga mea e noho nei i roto i toku whakaaro. Ko te hiahia nui o te Paremete ko te iwi Maori kia ora, kia kaua e tukuna kia noho kore whenua, a kia whiwhi ratou i nga mea papai o tenei ao e homai nei e te Atua Kaha-rawa hei oranga paitanga mo Ana pononga, ahakoa no te hea iwi, ahakoa he pehea te kara o te kiri. A e tino mohiotia ana, i runga i te tiriti, i hainatia nei e o koutou koroua ki Waitangi, i whakaae ratou ki te Kawanatanga o te koroni te mana o te hoko mo o ratou whenua, engari i ata marama ano hoki i reira me tiaki te Kawanatanga i te iwi Maori kei kore o ratou whenua i a ratou. Na reira hoki i whakaurua ai te rarangi ki roto ki te tiriti e arai nei i te hoko a te Maori i tona whenua ki nga tangata noa iho. Kaore e tika maku e ki, i piri kaore ranei i piri te Kawanatanga i nga ra o mua ki nga tikanga o taua tiriti. Kaore e pai maku e whakawa nga tangata kua wehe atu ki te po. Heoi taku e kaha ki te ki atu i naiane me mahi ko te tika mo nga iwi e rua. E mohio ana ahau ka tautoko te iwi Maori i au, a maku hoki e ahau atu ki nga Pakeha kia tahuri mai ki te tautoko i te mahi e puta ai te tika me te pono.

Hei kupu whakamutunga, e tino whakawhetai atu ana ahau ki a koutou mo a koutou mihi aroha ki au. Ko tenei, i nga wa katoa e taea ai e au te hapai o te taha ki a koutou, me haere mai ki au, whakaatu mai ai i te mea e hiahia ana e koutou kia mahia, e puta ai te ora ki a koutou, a ka tino koa ahau ki te mahi. Kei nga marama e takoto ake nei maku e ata whakaatu ki nga rangatira nga ra me nga wahi e tu ai nga huihui.

Wi Pere,—He patai taku ki a koe, e te Pirimia. E penei ana koia koe, mau e hanga he Pire hei whakarapopoto i nga putake kua korerotia ake nei, e penei ana ranei koe ma matou ano e mahi he Pire i mua mai o te tuunga o nga huihuinga meake nei ka karangatia, notemea e mohio ana ahau koi nei ano nga take ka hoatu ki te aroaro o aua huihuinga?

Te Pirimia,—Ki taku me hanga he Pire. Kua rongu au i nga korero kua korerotia ake nei e tenei whakaminenga, ara, e nga kai-korero mo te taha Maori, a maku e whakarapopoto o ratou hiahia a e tangotango ake nga mea e taea ana te whawhao ki roto ki te Pire. E toru rawa nga Pire kua oti te hanga, a kei roto i aua Pire nga mea e korerotia nei e koutou, a maku hoki e hanga he Pire e whakatakoto atu taua mea ki a koutou a tona wa i runga i te motini ina whakahaerea enei putake.

Wi Pere,—Te take i patai ai au, kaore he tikanga e karangatia ai he huihuinga ki te kore enei putake e matua whakarapopototia ki roto ki tetahi Pire hei hoatutanga ki taua huihuinga, kia taea ai e ratou te tino whiriwhiri o aua putake katoa, kia kore ai e korero kau noa iho. Na, he mema ahau no te *Kotahitanga*, a ki te oti i te Pirimia te hanga tetahi Pire hei hoatutanga mana ki taua huihuinga—kua ki hoki ia ka tae ia ki taua huihuinga—katahi ka taea e nga mema o te *Kotahitanga* me nga tangata i tae ki taua hui te whakatikatika te ahua o te Pire, ara, te hoatu kupu hou te tapahi atu hoki i nga kupu he. Na, kua tino whakamaramatia atu ki te Pirimia, ko te hiahia nui o te iwi Maori me whakamutu te hoko i nga whenua Maori. Koi nei ano hoki te hiahia

o te *Kotahitanga*; ko to ratou hiahia me riihi te whenua, i te mea he iti nga whenua e toe ana ki te Maori; a, i te mea kua whakaae te Pirimia ki tenei, kia mahia he tikanga hei whakatutuki i tenei aronga hou, na reira ka mea au me whakarapopoto aua tikanga hou ana ki roto ki tetahi Pire hei whakatakoto atu ki te aroaro o aua huihuinga, a me mahi taua Pire i mua mai o te tuunga o aua hui. Kei te tino tautoko te *Kotahitanga* i te Kawanatanga. Kei te tapatahi to ratou whakaaro mo tenei.

Te Pirimia,—Ki taku mahara kua nui nga korero; me nui ko te mahi me iti ko te korero.

Wi Pere,—Kaore e roa te Pirimia i au, he meneti torutoru nei

Te Pirimia.—Ehara i te mea mo te mema honore aku kupu i korero ake nei. E korero ke ana ahau mo tatou katoa, moku ano tetahi. Ki taku hoki kua nui rawa a tatou korero.

Wi Pere,—Na, he kupu tenei mo te whakamutunga o nga hoko whenua. Ina puta te kupu a te Pirimia ki ana apiha kia mutu ta ratou hoko whenua, tena ka pehea? Te take i patai ai ahau ko tenei: Ki te rongong nga Maori ka whakamutua nga hoko whenua a te Kawanatanga, a tera e katia tenei mea te hoko whenua, tena e reia e ratou nga apiha kia hohoro te mene atu o ratou whenua. Kaore tena ahua e pai. Ina ke te mea tika me whai kupu te Pirimia ki ana apiha kia "ata haere" te hoko; koi nei te mea tika ki taku nei whakaaro. He mea ano tenei e hiahia ana ahau ki te korero. Ki toku whakaaro kia kotahi te Pakeha hei hoa whakahaere mo te iwi Maori, a me tapa he ingoa mona ko te kai-tiaki o te iwi Maori; kua i te Kai-tiaki mo te Katoa, kua rawa taua Pakeha e whakaaetia hei kai-tiaki mo te taha Maori. Tera e kokiritia e au tetahi motini maku mo tenei mea apopo. E mea ana ahau me whakatu he kai-tiaki motuhake mo te taha Maori anake, a me whakatu he Poari hei hoa mo taua tangata, a ma te Kawanatanga anake e whakahaere e tiaki nga mahi a taua kai-tiaki me taua Poari. Ko nga roia, kua tino whakaae au i mua noa atu, me tapahi atu me whakakore atu ena: kaore tatou i te pai ki a ratou. Ko tetahi, kua kite au e kore e taea te whakamutu o te Kooti Whenua Maori i naianei tonu, engari me ata waiho ano kia oti ra ano te whakatu o tetahi atu mea hei whakakapi mo tona turanga.